

De Individuele Weg naar de Gezamenlijke Bestemming

Een bachelorthesis over de vorming van de individuele en collectieve ervaring
van deelname aan de *Camino de Santiago*

Ruby van Dijck 4049020 r.a.a.vandijck@students.uu.nl

Tamira Noordhoorn 4197046 t.v.noordhoorn@students.uu.nl

Begeleid door Yke Eijkemans

27-06-2016

Bachelorthesis

Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie

Aantal woorden: 21637

Abstract

In deze thesis wordt onderzoek gedaan naar de individuele ervaring en de collectieve ervaring van deelnemers aan de *Camino de Santiago*. De vraag die beantwoord wordt, luidt: ‘Hoe komen de individuele ervaring en collectieve ervaring van deelnemers aan de *Camino de Santiago* samen onder invloed van aanwezige structuren en agency in het laagseizoen?’ Dit wordt beantwoord aan de hand van verschillende theorieën die uitweiden over de invloed van mondialiseringsprocessen op de individuele ervaring van deelnemers en theorieën over vorming van gemeenschappen. Tijdens het onderzoek is gekeken naar hoe aanwezige structuren en agency vorm geven aan de samenkomst van de individuele en collectieve ervaring. Uit resultaten blijkt dat de individuele ervaring en collectieve ervaring van deelname aan de Camino nauw met elkaar verbonden zijn en de meeste deelnemers opzoek zijn naar een balans tussen beide. De meeste deelnemers nemen individueel deel aan de *Camino de Santiago* met ieder zijn of haar eigen motivatie, maar lijken ook behoefte te hebben aan sociaal contact met andere deelnemers. Zij ervaren een gezamenlijk lot te delen dat zorgt voor het ontstaan van een gevoel van verbondenheid onder elkaar. Door aanwezige structuren in het laagseizoen die agency kunnen beperken, worden deelnemers in zekere mate gedwongen een collectieve ervaring te creëren. Deze kan zowel als gewenst als ongewenst ervaren worden.

Inhoudsopgave

Dankwoord	4
Inleiding	5
Theoretisch kader	
❖ § 1: Pelgrimstochten in de wetenschap: Structure, Agency en Mondialisering	10
❖ § 2: Pelgrimstochten: Individuele motivatie en ervaring	13
❖ § 3: Gemeenschapsvorming op pelgrimstochten	15
Context	29
Empirische hoofdstukken	
❖ Hoofdstuk 1: De <i>Camino Francés</i>	23
❖ Hoofdstuk 2: De Persoonlijke Ervaring Van Deelname	29
❖ Hoofdstuk 3: De Pelgrimsgemeenschap en Ervaring van Verbondenheid	38
Conclusie & Discussie	51
Referentielijst	58
Bijlage 1: Engelse Samenvatting	62

Dankwoord

Samen willen we als eerste Yke Eijkemans bedanken. Zonder haar begeleiding zou deze thesis nooit de kwaliteit hebben gehad zoals deze nu heeft. Daarbij willen we Remke Bootsman en Chiel Brouwer bedanken voor hun feedback en meedenken tijdens het proces. Natuurlijk gaat onze dank groots uit naar alle geweldige mensen die we tijdens ons veldwerk hebben ontmoet, zowel deelnemers en andere aanwezigen op de route als alle vrijwilligers en andere mensen die ons hebben geholpen. Niet alleen hebben zij ons geholpen met ons onderzoek, maar ook bijgedragen aan een levenservaring die altijd bij ons zal blijven. Als laatst willen we elkaar bedanken voor alle momenten en herinneringen die we nu samen mogen delen en lessen die we (van) elkaar hebben geleerd.

Inleiding

Het is vroeg in de ochtend wanneer we in de bar onze eerste *cafe con leche* consumeren en het moment uitstellen om onszelf te confronteren met de twaalf kilometerlange tocht over de berg van Villa Franca. Het zijn de Japanse Tomo en Chan, die als eerst de moed bij elkaar schrapen. Wij blijven achter met de Ierse Britney en de Braziliaanse Enrique. De hele nacht heeft het gesneeuwd. Op weg naar de bar waren we tot onze knieën in de sneeuw gezakt. Hoe zwaar moest deze berg wel niet worden? Bemoedigend kijken we elkaar aan en besluiten met z'n vieren, veelal vanwege de veiligheid, de uitdaging aan te gaan. Al bij de eerste stappen over het brede pad door een bos van witte bomen verdwijnen onze zorgen. Het is adembenemend. Er is niemand en het is windstil. Het enige geluid komt van het knerpen van de sneeuw onder onze voeten en het gefluit van vogels. Met wandelstokken voelen we de grond onder de sneeuw aan om een veilig pad te bewandelen. We helpen elkaar en wachten indien nodig. Veel wordt er niet gezegd. Enrique maakt video's voor zijn familie in Brazilië om zijn eerste ervaring met sneeuw te delen. Af en toe ontstaat een kort gesprek en zo vertelt Britney dat ze een steen bij zich heeft met een persoonlijke betekenis die ze op de Camino wil achterlaten als symbool voor het loslaten van een last. Paniek ontstaat wanneer er een splitsing komt en, door de sneeuw, geen gele pijl of andere wegaanwijzing te bespeuren valt. Gelukkig werkt de navigatieapplicatie op Britney's telefoon. Na vier uur bereiken we de bewoonde wereld. Achter ons ligt het sprookjesbos en in de verte ligt een dorpje, dat niet snel genoeg dichterbij kan komen om samen een heerlijke warme chocomelk te nuttigen.

Bovenstaand vignet illustreert de uitdaging van het lopen door sneeuw in de wintermaand februari op de *Camino Francés*, waar ons onderzoek heeft plaatsgevonden. Het afleggen van de tocht gaat gepaard met fysieke en mentale uitdagingen. De ontstane collectiviteit biedt echter steun, veiligheid en afleiding tijdens het lopen. Dit onderzoek richt zich op de ervaring van deelname tijdens het afleggen van de tocht, waarin persoonlijke en collectieve aspecten samenkomen.

Deelname begint bij de keuze van een persoon om de tocht af te leggen. Mondialiseringsprocessen hebben op verschillende manieren bijgedragen aan de gevarieerd gemotiveerde deelnemers die heden ten dage afreizen naar de *Camino Francés*. Ten eerste heeft individualisering ervoor gezorgd dat keuzemogelijkheden, het agency, van individuen toeneemt, zo ook om te besluiten de tocht af te leggen (Elliott en Lemert 2009). Ten tweede geven mondialiseringsprocessen, zoals snellere communicatie- en transporttechnologie, mogelijkheid aan deelnemers op internationale schaal om te reizen naar de *Camino Francés*

(Cazaux 2011: 357). Ten derde hebben mondialiseringsprocessen geresulteerd in nieuwe faciliteiten op de route, waar men gebruik van kan maken tijdens deelname (Reader 2007; Cazaux 2011; Bourret 2009). Ten vierde heeft individualisering van religie ruimte gegeven aan een persoonlijke invulling van het ‘heilige’, wat heeft gezorgd voor een toenemend aantal deelnemers met een spirituele motivatie (Taylor 2007). Ten vijfde heeft de promotie van pelgrimstochten door de toerisme-industrie geleid tot toeristische deelnemers zonder religieuze of spirituele drijfveer (Timothy en Olsen 2006: 10).

De van origine rooms-katholieke pelgrimstocht, trekt nu deelnemers van internationale schaal met variërende motivaties. De motivaties, ook wel doelen, spelen een belangrijke rol in het vormgeven van deelname (Collins-Kreiner 2010: 447). Een belangrijk onderdeel van de vorming van deelname is collectiviteit (Frey 1998). Een groepsgevoel ontstaat onder deelnemers tijdens het afleggen van de tocht. Dit gevoel van collectiviteit kan volgens Turner (1974) verklaard worden door het ervaren van gelijkheid onder deelnemers.

Aanwezige structuren en agency op de *Camino Francés* zouden invloed kunnen hebben op de vorming van deelname en daarbij de mate van de creatie van een collectieve en individuele ervaring. Anthony Giddens (1984 in Ritzer 2007) stelt dat structuren en agency constant in interactie zijn met elkaar en niet zonder elkaar kunnen bestaan. Structuren beïnvloeden de mate van agency van een individu, maar daar tegenover kan agency ook haar invloed uitoefenen op structuren. Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van hoe de ervaring van deelname aan de *Camino Francés* wordt vormgegeven, hebben we onderzocht wat de invloed van aanwezige structuren en agency precies is op de ervaring van deelname aan de *Camino Francés*.

Dit resulteert in de volgende hoofdvraag: ‘Hoe komen de individuele ervaring en collectieve ervaring van deelname aan de Camino de Santiago samen onder invloed van aanwezige structuren en agency in het laagseizoen?’ Om hier inzicht in te krijgen, heeft Ruby zich gefocust op de persoonlijke ervaring van deelname. De vraag luidt: ‘Hoe kan de persoonlijke ervaring van deelname worden vormgegeven onder invloed van aanwezige structuren en agency in het laagseizoen?’ Tamira richtte zich op de collectiviteit tijdens deelname. De vraag luidt: ‘Hoe wordt collectiviteit gecreëerd en ervaren tijdens deelname aan de Camino, en wat is de invloed van structuren en agency hierop?’

In de antropologie is voornamelijk onderzoek gedaan naar pelgrimstochten in relatie tot de sociale functie van de tocht en de invloed van toerisme als gevolg van mondialisering. Weinig onderzoek lijkt gedaan te zijn naar samenkomst van individuele en collectieve ervaringen en de invloed van structuren en agency. Het boek van Nancy Frey (1998) ‘Pilgrim stories: on and off the road to Santiago’ bespreekt de ervaring van deelnemers op een kwalitatieve manier, waarbij

zij ingaat op het individuele en collectieve aspect van deelname aan de *Camino Francés*. Zij geeft in haar boek echter weinig aandacht aan de rol die agency en structuren spelen in de vormgeving hiervan.

We hopen met dit onderzoek theorieën over ervaring van deelname aan de Camino uit te breiden en te kunnen bijdragen aan het discourse over structure en agency door een voorbeeld te geven van hoe structure en agency met elkaar verbonden zijn.

Het onderzoek is uitgevoerd in de periode van begin februari 2016 tot midden april 2016 in het gebied tussen de stad Pamplona en de stad Finisterre. Belangrijk is om te noemen dat de informatie die verzameld is bij het afleggen van de tocht is verzameld van zeven februari 2016 tot en met 24 maart 2016. Dit is het laagseizoen, waarin omstandigheden waarschijnlijk verschillen van het hoogseizoen.

Onderzoek naar de ervaringen van deelnemers is gedaan met de methode ‘participerende observatie’. We hebben besloten om de tocht te lopen om het zelf te ervaren en om in contact te komen met informanten. Tamira heeft toen zelfstandig nog het stuk van Santiago de Compostella tot aan Finisterre gelopen om te ervaren hoe het is om individueel te lopen. Zo is nagegaan of de individuele en collectieve ervaring van deelnemers die alleen deelnemen inderdaad zo is als dat wij uit de data hebben opgemaakt tijdens de tocht tussen Pamplona en Santiago de Compostella.

Zelf deelnemen aan de tocht heeft veel voordelen. Het contact leggen met informanten wordt toegankelijk wanneer continu in het veld bent. Dit maakt het ook eenvoudig om rapport op te bouwen, omdat je in korte tijd intensief contact met elkaar hebt. Daarnaast leidt het zelf afleggen van de tocht tot wederzijds respect. Het zorgt voor meer begrip van de ervaring van deelnemers en kennis over de aanwezige aspecten en faciliteiten.

In eerste instantie was het plan om delen van de tocht meerdere malen te lopen. Daar hebben we theoretisch gezien de tijd voor gehad. De praktijk viel echter tegen. We hadden niet verwacht dat het afleggen van de tocht zo’n grote invloed op ons zou hebben, zowel fysiek als mentaal. Ziekte, pijn, psychische confrontaties en zelfs nare ongevallen tijdens de tocht hebben ons doen besluiten de tocht één keer af te leggen.

Zelfreflectie is daarnaast noodzakelijk gebleken. Door constant reflecteren, probeerden we om bewust te worden van onze eigen subjectiviteit. We hebben gereflecteerd op onze gedachtes, gedrag en manier van onderzoek doen door een dagboek bij te houden. We noteerden onze gevoelens, de oorzaken en de invloed ervan op ons onderzoek. Daarnaast hebben we veel met elkaar gepraat om elkaar bij te staan in deze zelfreflectie.

Fysieke belemmeringen en andere omstandigheden zorgden dat we informanten soms eerder uit het oog verloren dan gewild. Hierdoor ging de mogelijkheid om rapport op te bouwen soms verloren. Veelal is dit probleem opgelost via social media. Dit bood de mogelijkheid om in contact te blijven met deelnemers, maar langdurig fysiek contact bleef beperkt. Wel konden we uit deze situaties vaak weer andere data verzamelen wat van nut was voor het onderzoek. De voorvallen die ons vertraagden, kwamen bij andere deelnemers ook voor. Hoe mensen hier mee omgingen, gaf inzicht in de collectiviteit.

Naast vele interviews met deelnemers, hebben we interviews gehouden met vrijwilligers en werkende mensen op de Camino. Een andere methode die we hebben gebruikt is het sturen van een reflectielijst naar deelnemers om erachter te komen hoe ze terugkijken op hun ervaring van deelname. Ook hebben we veel sociale media conversaties en activiteiten van deelnemers bestudeerd. Hierbij keken we naar hoe actief deelnemers hun online profielen up-to-date houden over hun deelname aan de Camino. Het analyseren van (groeps)gesprekken met deelnemers gaf ons data over de ervaring van collectief gedrag. Op deze manier konden we nagaan of het overeen kwam met de informatie die de deelnemers ons in interviews vertelden.

Tijdens het doen van het onderzoek kwamen enkele ethische kwesties aanbod. Wanneer we in gesprek kwamen met mensen probeerden we gelijk onze onderzoekersrol te openbaren. Daarbij benadrukten we dat iedereen anoniem blijft in het onderzoek en niets gebruikt zal worden zonder toestemming. We kwamen echter twee problemen tegen.

Het eerste probleem was dat sommige ontmoetingen met deelnemers zo kort waren dat we hen niet hadden geïnformeerd over onze onderzoekersrol, terwijl hun informatie relevant was. Vaak bevestigde het voorgaande data. Deze data hebben we dan opgenomen in een algemeen argument, waardoor de deelnemer als individu niet herkend kan worden.

Het tweede probleem was dat sommige deelnemers bewust waren van onze onderzoekersrol. Enerzijds waren er deelnemers die daardoor niet alles met ons wilden bespreken. Anderzijds waren er deelnemers die juist met ons wilden omgaan op basis van ons onderzoek. Beide soorten deelnemers zorgden ervoor dat ook wij ons erg bewust werden van onze rol als onderzoeker en daardoor moesten accepteren dat we, zogenoemde, *outsiders* zijn in de gemeenschap en misschien wel anders behandeld werden dan andere deelnemers, bijvoorbeeld wanneer gesprekken stil vielen in ons bijzijn. Het is echter lastig om zelf te achterhalen wanneer hier sprake van is.

Het verwerken van data tijdens het lopen hebben we gedaan door het noteren van 'jot notes', kleine aantekeningen in onze telefoon, en het maken van foto's. Foto's dienden als geheugensteun bij het uitwerken van de 'jot notes' tot uitgebreide aantekeningen. Ook hebben

we veel gewerkt met ‘head notes’ die we zo snel mogelijk opschreven als ‘jot notes’ tijdens pauzes of opnamen met memorecorders om later uit te werken tot specifiekere aantekeningen.

Veel gesprekken kwamen spontaan tot stand, zowel tijdens het lopen als in accommodaties. Hierdoor hebben we nauwelijks gesprekken opgenomen met een memorecorder, omdat we bang waren de informele sfeer te bederven. Gesprekken hebben we dan ook proberen te onthouden met ‘head notes’ die we zo snel mogelijk noteerden of opnamen in afwezigheid van deelnemers.

Tijdens de tocht namen we rustdagen waarin we kort uit de pelgrimstocht stapten. In hotels verwerkten en analyseerden we onze data kritisch. Deze data hebben we gecodeerd aan de hand van onze onderzoeksvragen. Zo kregen we inzicht in de missende data en hoe deze nog verzameld kon worden.

Voordat we onze empirische bevindingen bespreken, zullen eerst relevante theorieën worden geïllustreerd met betrekking tot het onderzoek in het theoretisch kader. In de eerste paragraaf van het theoretisch kader wordt ingegaan op de definitie van pelgrimstochten en onderzoek dat naar pelgrimstochten is gedaan binnen de antropologie. In deze paragraaf worden ook de begrippen ‘structure’ en ‘agency’ besproken. In de tweede paragraaf worden de verschillende persoonlijke motivaties van deelnemers geïllustreerd. Daarnaast gaat de paragraaf in op hoe de focus op variatie en dynamiek in ervaringen het antropologisch onderzoek naar pelgrimstochten heeft veranderd. In de derde paragraaf wordt het proces van gemeenschapsvorming tijdens pelgrimstochten getoond en uitgelegd hoe een gemeenschap zich grensoverschrijdend kan uitbreiden. De context zal vervolgens uitweiden over de geschiedenis van de specifieke pelgrimstocht waar ons onderzoek zich op richt, namelijk de *Camino Francés*.

In het empirisch gedeelte worden door middel van drie hoofdstukken onze bevindingen geïllustreerd. Hoofdstuk een vertelt wie de deelnemers tijdens de maanden februari en maart 2016 zijn en hoe de omgeving van de *Camino Francés* eruit ziet. In hoofdstuk twee wordt aandacht besteed aan de persoonlijke ervaring van individuen die deelnemen aan de *Camino Francés*. Hierbij wordt getoond hoe de reis kan worden gemotiveerd en hoe deelname wordt vormgegeven met aandacht voor agency en structure. In hoofdstuk drie wordt verder ingegaan op de collectieve ervaring. Eerst wordt de begrenzing van de pelgrimsgemeenschap afgebakend en vervolgens wordt gekeken naar de ervaring van verbondenheid onder deelnemers. In de conclusie worden de individuele ervaring en collectieve ervaring in relatie tot elkaar besproken. Inzicht wordt gegeven in de samenkomst van de individuele en collectieve ervaring onder invloed van agency en structuren. In de discussie worden beperkingen van het onderzoek aan de kaart gesteld en wordt gespeculeerd over mogelijk vervolgonderzoek.

Theoretisch Kader

§ 1: Pelgrimstochten in de wetenschap: Structure, Agency en Mondialisering

Pelgrimstochten zijn een belangrijk onderdeel van de grootste monotheïstische religies in de wereld. De pelgrimstocht is een van de oudste vormen van mobiliteit van gemeenschappen (Collins-Kreiner 2010: 440). Al in de prehistorie leidden pelgrimstochten naar plaatsen van heilige betekenis binnen religies (Rinschede 1992: 54). Een religieuze betekenis kon aan een bestemming worden toegekend om verschillende redenen. Zo kon de bestemming bijvoorbeeld voorkomen in religieuze boeken of de begraafplaats zijn van een heilige (Rinschede 1992: 54). In de middeleeuwen werden christelijke pelgrimstochten in Europa vaak afgelegd als boetedoening voor zondes van het individu (Sumption 1975 in Gesler 1996: 96). → Ruby

De term ‘pelgrimstocht’ wordt heden ten dage niet alleen gebruikt om een religieus fenomeen te benaderen. Gesler (1996) geeft aan dat een pelgrimstocht kan worden gedefinieerd als een reis tussen twee plaatsen of een reis tussen twee stadia in het leven van een persoon (Gesler 1996:96). Hierin benadrukt hij dat een pelgrimstocht niet alleen een fysieke dimensie heeft. Ook Frey (2010: 7) beargumenteert dat pelgrimstochten, verwijzend naar *Camino de Santiago*, bestaan uit twee soorten reizen. Ten eerste is er sprake van een fysieke reis die wordt afgelegd, te voet, te fiets of ten paard, in een tijdsbestek dat kan verschillen van dagen tot weken en in sommige gevallen zelfs maanden. Ten tweede is er sprake van een innerlijke reis, die als spiritueel, religieus of persoonlijk bestempeld kan worden (Frey 2010:7). Een ander significant aspect dat Frey noemt, is de aanwezigheid van een groepsgevoel onder deelnemers tijdens het afleggen van de tocht. Deelnemers met verschil in nationaliteit, motivatie, achtergrond en geloof, leven naast en met elkaar tijdens het afleggen van de tocht (Frey 2010:7). → Ruby

Bij het bestuderen van deelname aan pelgrimstochten moet gekeken worden naar de aanwezige structuren en agency op de route die invloed kunnen hebben op de vorming van de ervaring van deelnemers. Structuren zijn regels en bronnen die sociale acties kunnen bekrachtigen of belemmeren (Sewell 1992 in Cockerham 2005: 55). Agency verwijst naar het handelen van een individu of de capaciteit van een individu om met zelfbeschikking te handelen (Klassen 2014: 199; Giddens 1984: 9). In de wetenschap is veel geschreven over de verhouding tussen structuren en agency in de maatschappij. Door vele sociologen is de nadruk gelegd op de overheersing van structuren (Van Rooyen 2013: 496). Anthony Giddens beargumenteert echter met zijn ‘structuration theory’ dat geen van beide overheersend is (Giddens in Ritzer 2007: 168). Hij stelt dat beide constant in interactie zijn met elkaar en niet zonder elkaar kunnen

bestaan. Structuren beïnvloeden de mate van agency van een individu, maar daar tegenover kan agency ook haar invloed uitoefenen op structuren. Tijdens pelgrimstochten kunnen verschillende structuren aanwezig zijn die de creatie van collectiviteit onder deelnemers bevorderen of juist belemmeren. Afhankelijk van de capaciteit die het individu heeft om daarin te handelen wordt de mate van het ontstaan van een individuele ervaring en collectieve ervaring gecreëerd. → Tamira

De pelgrimstocht is geen klassiek antropologisch onderzoeksonderwerp. Etnografen schreven tot de jaren 1970 hoofdzakelijk over de pelgrimsbestemming, waarbij men zich richtte op een kleine onderzoekspopulatie gevestigd op een specifieke geografische locatie (Bowie 2006: 237). Onderzoek naar de pelgrimstocht ging voornamelijk in op de sociale functie van pelgrimstochten in de samenleving (Bowie 2006: 237). Bowie (2006) beargumenteert dat theorieën over de sociale functie van pelgrimstochten een belangrijke bijdrage leveren aan de literatuur, maar dat zij slechts een onderdeel vormen van onderzoek naar pelgrimstochten (Bowie 2006: 240). De persoonlijke ervaring en ontwikkeling van individuen tijdens het lopen van de tocht leken een vergeten onderdeel (Bowie 2006: 237). In de tweede paragraaf zal verder worden toegelicht hoe meer aandacht is gekomen in onderzoek naar de persoonlijke ervaring van deelnemers binnen de antropologie. → Ruby

Onderzoek naar de sociale functie werd onder andere gedaan door Durkheim, Marx en Turner. Émile Durkheim beargumenteerde dat de pelgrimstocht zorgt voor de vorming van groepsidentiteit, verwijderd van sociale classificaties (Durkheim 1912 in Bowie 2006: 240). Karl Marx beschreef pelgrimstochten als een onderdeel van religie, dat wordt ingezet om ongelijke machtsstructuren inhoudelijk te rechtvaardigen (Marx 1859 in Bowie 2006: 239). Victor Turner paste de rite de passage van Arnold van Gennep toe op pelgrimstochten. De rite de passage markeert een transitie in drie fases. In dit geval de scheiding van de samenleving en haar structuur, de pelgrimstocht als de tussenfase, en de uiteindelijke terugkeer naar de samenleving (Turner 1967 in Bowie 2006: 153). In de derde paragraaf zal verder worden toegelicht hoe pelgrimstochten leiden tot gemeenschapsvorming. De studie van pelgrimstochten is veranderd nu mondialiseringprocessen hun intreden doen. Na 1970 focust onderzoek naar pelgrimstochten zich meer op de invloed van mondialisering, voornamelijk toerisme, op pelgrimstochten (Lloyd 1993 in Timothy en Olsen 2006: 1). → Ruby

Een bondige definitie van mondialisering is: het concept dat refereert aan zowel het samenpersen van de wereld als wel naar de verscherping van bewustzijn van de wereld als één geheel (Eriksen 2007). Hiermee wordt bedoeld dat handel en transnationale economische activiteiten toenemen, snellere en compactere communicatie plaatsvindt, spanningen tussen (en

binnen) culturele groepen toenemen door intensieve wederzijdse blootstelling, en duidelijk wordt dat economische, politieke en culturele dynamica transnationaal zijn geworden (Eriksen 2007). Pieterse (2015: 17) definieert mondialisering als een lang historisch proces van een wereldwijde groei van verbondenheid. Gezegd kan worden dat mondialisering populaties verbindt die verschillen van elkaar in taal, religie, uiterlijk, cultuur en nationaliteit (Nagel 2003: 228). Deze verbindingen worden compacter, en communicatie en de mogelijkheid om te verplaatsen worden steeds makkelijker (Nagel 2003; Eriksen 2007). De wereld lijkt hierdoor kleiner te worden (Pieterse 2015). → Tamira

Eriksen (2007) benoemt in zijn boek verschillende dimensies van mondialisering, die allen het transnationaal, relatief en als één geheel worden van de wereld bevestigen. Meerdere dimensies kunnen in relatie gebracht worden met veranderingen van pelgrimstochten door de jaren heen. Een van deze dimensies is *interconnectedness*. *Interconnectedness* is de mogelijkheid om verbonden te zijn met alles en iedereen door verschillende netwerken. Deze mogelijkheid wordt steeds groter door compactere, snellere en bredere netwerken (Eriksen 2007:69-89). In paragraaf drie wordt deze dimensie in relatie gebracht met pelgrimstochten. Twee andere dimensies zijn *acceleration* en *movement* en staan in relatie tot verandering van pelgrimstochten met de opkomst van toerisme. *Acceleration* gaat over de toenemende snelheid van transport en communicatie door onder andere de verbetering van internetservice en televisiesatellieten (Eriksen 2007: 33-49). Daarnaast is de dimensie *movement* relevant, dat betekenis geeft aan het steeds makkelijker verplaatsen van de ene plek naar de andere. Migratie, werktrips, internationale conferenties, en toerisme groeien nog steeds (Eriksen 2007: 91-105). Toerisme in relatie tot pelgrimstochten zal nu uitgebreider besproken worden. → Tamira

Mondialiseringsprocessen leidden op verschillende manieren tot veranderingen in de van oudsher religieus georganiseerde pelgrimstocht (Lloyd 1993 in Timothy en Olsen 2006: 1). Technologische ontwikkelingen zorgden voor snellere en goedkopere transport mogelijkheden. Dit maakte het eenvoudiger om lange afstanden af te leggen (Eriksen 2007). De mobiliteit en bewegingsvrijheid van individuen nam hierdoor toe en het bezoeken van pelgrimsbestemmingen vanuit ver gelegen plaatsen werd voor een toenemend aantal mensen mogelijk (Cazaux 2011: 357). De toeristenindustrie bood de benodigde diensten op de pelgrimsroute aan. Dit kon namelijk economische kansen bieden voor de lokale bevolking (Timothy en Olsen 2006: 10). In sommige gebieden veranderde toerisme het landschap. De pelgrimszones kunnen zijn verdeeld in het gecommmercialiseerde deel, met restaurants, hotels en winkels, en het heilige deel van de pelgrims, met heiligdommen en kerken (Gesler 1992 in Timothy en Olsen 2006: 10). → Ruby

De toenemende samenkomst van pelgrimstochten en toerisme, onder invloed van mondialiseringprocessen, vormde een nieuw onderzoeksveld. Hierbij kwam meer aandacht voor de persoonlijke ervaring van deelnemers, die voorheen leek te missen in antropologisch onderzoek. Rinschede (1992: 52) benadrukt de aanwezigheid van een religieuze motivatie als overeenkomst tussen alle deelnemers en ziet de pelgrimstocht als onderdeel van religieus toerisme. Religieus toerisme wordt gedefinieerd als het afreizen naar religieuze plaatsen, ondernomen door individuen met een volledig of deels religieuze en/of spirituele motivatie (Rinschede 1992: 52). Of alle toeristen echter een religieuze of spirituele motivatie hebben, kan echter in twijfel worden getrokken heden ten dage. De focus op deelnemers in de studie van pelgrimstochten en toerisme resulteerde in diverse definities en typologieën om het verschil en de overeenkomst tussen toeristen en pelgrims aan te tonen. Cohen (1992) toonde het verschil en definieerde pelgrims als ‘zij die zich naar het centrum van hun wereld toe bewegen’ en toeristen als ‘zij die zich van het centrum verwijderen, richting de periferie van plezier’(Cohen 1992 in Timothy en Olsen 2006:7). Er is een grote variatie aan motivaties om een pelgrimstocht te lopen. Dit wordt verder toegelicht in de tweede paragraaf. → Ruby

§ 2: Pelgrimstochten: Individuele motivatie en ervaring

→ Ruby

Individualisme is de vrijheid van een individu om opzoek te gaan naar zelfvoldoening en heeft zich ontwikkeld met het neoliberalisme, waarin het individu zich probeert los te maken van de controle van de staat (Elliott en Lemert 2009). Volgens Elliott en Lemert (2009) zorgt mondialisering voor een enorme toename van keuzes en mogelijkheden voor vele mensen (Elliott en Lemert 2009: 8). Er is meer vrijheid zelf te beslissen over wat men doet op verschillende vlakken (Howard 2007:1). Het agency van individuen neemt hierdoor toe. Dit geldt ook op het gebied van religie. → Tamira

Taylor illustreert de individualisering van religie in Europa aan de hand van drie opeenvolgende types (Taylor 2007: 489). In de tijd van het absolutisme, het paleo-Durkheimian type, waren staatsgodsdiensten de norm. Religie werd bepaald door het land waarin je werd geboren. Dit veranderde in de negentiende eeuw, toen een toenemend aantal staten meerdere religies binnen de samenleving tolereerde (Taylor 2007: 489). Het principe dat je lid van een religie hoort te zijn, bleef echter gelden in dit Neo-Durkheimian type. Als laatste volgt het Post-Durkheimian type, gekenmerkt door twee gebeurtenissen. Ten eerste promoveerde de liberale, democratische staat de scheiding van kerk en staat. Ten tweede benadrukte de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens de rechten en vrijheden van het individu (Casanova 2000: 424) De vrijheid van het individu om te bepalen hoe hij zijn religieuze leven

indeelt, staat hier centraal. Het individu kan zelf bepalen waar hij of zij heilige betekenis aan toekent. De agency van het individu nam hierdoor ook toe op religieus vlak.

De postmoderne stroming binnen de antropologie reageerde op de mobiliteit in de wereld die toenam onder de invloed van mondialiseringsprocessen. Postmodernisten gaven ruimte aan verschil, verdeeldheid en dynamiek in het sociale leven en stapten af van generalisaties (Kottak 2013: 366). Zij reageerden ook op de veranderingen in het concept religie. Religie werd onderscheiden in geïnstitutionaliseerde religie en spiritualiteit (Klassen 2012: 38). Spiritualiteit omvat persoonlijke, individuele geloven en praktijken. Waar geïnstitutionaliseerde religie regels volgt die worden gedictieerd, gaat spiritualiteit over de persoonlijke ervaring van de wereld (Klassen 2012: 38). Een postmoderne benadering die het individuele aspect van religie onderzoekt, is de *lived religion* benadering van Orsi en McGuire (McGuire 2008 in Klassen 2012: 17). De benadering onderzoekt alle aspecten in het dagelijks leven om inzicht te krijgen in waar het individu heilige betekenis aan toe kent (McGuire 2008 in Klassen 2012: 17). Hier voegt Warne (1998) aan toe dat de karakteristieken van een individu zoals gender, etniciteit en seksualiteit moeten worden betrokken in het onderzoek naar religie om een volledig beeld te schetsen van zijn of haar ervaringen (Warne 1998 in Klassen 2014: 17).

Aandacht voor mogelijkheid tot een eigen invulling van religie is ook van belang in de studie naar pelgrimstochten in Europa. Volgens Campo (1998) zijn moderne religieuze pelgrimstochten tegenstrijdig met de progressieve ontwikkeling van het Westen naar complexe moderne civilisaties, gebaseerd op wetenschap, technologie en rationaliteit in plaats van magie, religie en irrationaliteit (Campo 1998: 41 in Timothy en Olsen 2006: 3). Toch observeerde Kosti (1998) al dat deelname aan pelgrimstochten toeneemt in Europa, terwijl regulier bezoek aan de kerk afneemt (Kosti 1998 in Timothy en Olsen 2006:3). Rountree (2002) ziet de individualisering van religie als verklaring voor de toenemende populariteit van pelgrimstochten. Hij noemt New Age Spirituality als drijfveer voor dit proces, waar mensen vanuit religieuze, maar ook spirituele overtuiging besluiten de route te lopen (Rountree 2002 in Timothy en Olsen 2006: 4). New Age Spirituality is een stroming die alle spirituele praktijken omvat die buiten de structuur van religieuze organisaties vallen. Dit kunnen ook elementen zijn van geïnstitutionaliseerde religies, zoals pelgrimstochten (Klassen 2012: 38).

Toch kan de noodzaak van een religieuze of spirituele motivatie voor het afleggen van een pelgrimstocht in twijfel worden getrokken. Heilige plaatsen hebben namelijk naast religieuze betekenis, vaak ook historische en/of artistieke significantie (Nolan en Nolan 1992: 69–70). Door marketing van het historische en culturele karakter, vormen deze plaatsen een trekpleister voor toeristen zonder religieuze drijfveer (Timothy en Olsen 2006: 5). Daarnaast noemt Cazaux

(2011) vakantie, sportieve uitdaging of therapie als motivaties voor het afleggen van pelgrimstochten die niet direct verbonden zijn met religie of spiritualiteit (Cazaux 2011: 254). Tomasi (2002) benadrukt dat de zoektocht naar het supernatuurlijke tegenwoordig een zoektocht naar het ‘cultureel–exotische’ en het ‘heilige’ is geworden. Hiermee illustreert hij de verwevenheid van pelgrimstochten en toerisme en de vrije interpretatie van het ‘heilige’ (Tomasi 2002 in Timothy en Olsen 2006: 5). In deze definitie worden echter alsnog veel motivaties uitgesloten, zoals therapie, een sportieve uitdaging en gastronomie. De definitie die Morinis(1992) geeft lijkt beter aan te sluiten. Hij noemt de pelgrimstocht een reis die wordt ondernomen door een persoon om een bepaald doel te bereiken waar hij zelf waarde aan hecht (Morinis 1992: 4 in Timothy en Olsen 2006: 5).

Sinds de jaren negentig ligt de focus in de studie van pelgrimstochten dan ook meer op de persoonlijke ervaringen en betekenisgeving van het individu (Collins-Kreiner 2010: 447). Er vond een transformatie plaats van het onderzoek naar externe en algemene elementen van de pelgrimstocht naar de individuele ervaringen van deelnemers. Daarnaast werd de nadruk gelegd op de benadering van de pelgrimstocht als een holistisch, pluralistisch en fluïde concept (Collins–Kreiner 2010: 447). De veranderende visie werd in drie fasen toegepast; het beter bestuderen van opgestelde typologieën die pelgrims als noodzakelijk religieus definieerden, het afbreken van deze typologieën en als laatste de aandacht vestigen op de veranderende ervaringen van deelnemers (Gloria 2003 in Collins–Kreiner 2010: 248).

Zoals hierboven werd geïllustreerd, is het van belang om aandacht te schenken aan variërende motivaties en verschil in de ervaring van deelname. Frey (2010) observeerde al dat de aanwezigheid van een groepsgevoel een belangrijke rol kan spelen in de ervaring van deelname (Frey 2010:7). In de volgende paragraaf zal worden ingegaan op gemeenschapsvorming tijdens pelgrimstochten.

§ 3: Gemeenschapsvorming op pelgrimstochten → Tamira

Niet alleen kan een pelgrimstocht gezien worden als een individuele onderneming, maar ook als een collectieve ervaring. Tijdens het afleggen van de tocht ontstaat een gemeenschapsgevoel (Frey 2010). Een gemeenschap wordt vaak gedefinieerd als een groep of netwerk van personen die verbonden worden door een overeenkomst, zoals natie, religie of eenzelfde interesse (James et al. 2012: 12). Daarnaast kan een gemeenschap ook gedefinieerd worden door de manier van interactie tussen mensen, zoals online gemeenschappen (James et al. 2012: 12). Grenzen van een gemeenschap kunnen door kleding en andere symboliek worden gemarkeerd door universele betekenisgeving aan een symbool (Bowie 2006). Doordat mensen binnen één

gemeenschap zich vrijwel dezelfde omstandigheden bevinden, zegt Bourdieu (1984 in Cockerham 2005: 61) dat de kans groot is dat een collectieve ervaring wordt gecreëerd. In geval van deelname aan pelgrimstochten zou gezegd kunnen worden dat er een gemeenschap ontstaat bestaande uit de deelnemers die verbonden worden door de overeenkomst: het afleggen van dezelfde tocht.

James et al. (2012) benoemen dat het leven op eenzelfde plek niet automatisch betekent dat één gegronde gemeenschap ontstaat. Mensen die leven op eenzelfde plek kunnen wel in interactie met elkaar zijn, maar dat zegt niet dat ze allen in diepgaand contact zijn met elkaar (James, Nadarajah, Haive, and Stead 2012: 15). Dit zou betekenen dat tijdens het afleggen van een pelgrimstocht er misschien niet per definitie één gemeenschap ontstaat en ook dat niet elke deelnemer een collectieve ervaring creëert. Benedict Anderson (1991 in Kanno and Norton 2003) impliceert, ondanks dat hij spreekt over naties, dat een gemeenschap zich bij voorbaat niet laat limiteren tot één plek en daarbij ook niet tot tijd. Hij introduceert het begrip *imagined communities* om een gevoel van collectiviteit te verklaren onder mensen binnen een gemeenschap zonder dat ze elkaar allemaal kennen. Deze mensen zouden door verbeelding een collectiviteitsgevoel ervaren met andere leden van de gemeenschap en dit lidmaatschap zien als een verbindingsfactor. Deelnemers aan pelgrimstochten kunnen een verbondenheid voelen met andere deelnemers die de tocht in het verleden hebben afgelegd of op hetzelfde moment aan het afleggen zijn, zonder deze deelnemers ter plaatsen te hebben ontmoet.

Naast het ontstaan van een gemeenschap op fysieke locatie kan een gemeenschap zich grensoverschrijdend uitbreiden. In paragraaf één is de dimensie *interconnectedness* uitgelegd, wat de verbondenheid beschrijft tussen mensen door compactere en snellere netwerken. Doordat er nu de mogelijkheid is om overal heen te verplaatsen, zowel letterlijk als virtueel, limiteren mensen zich niet meer tot eigen spatiale gemeenschappen (Eriksen 2007). Een pelgrimsgemeenschap blijft niet meer binnen de grenzen van de route en pelgrimsbestemmingen. In verschillende landen ontstaan nationale pelgrimsgenootschappen die verbonden zijn met de pelgrimsgemeenschap op de route en bestemmingen. Zo wordt deze gemeenschap internationaal uitgebreid. Doordat communicatie sneller kan plaatsvinden via het *World Wide Web*, neemt verbondenheid tussen mensen op verschillende plekken toe. In de onlinewereld ontstaan ook gemeenschappen, gevormd door mensen met zelfde belangstellingen (Wilson and Peterson 2002). Gericht op pelgrimstochten ontstaan gemeenschappen, zoals Facebookgroepen, blogs, en Instagramprofielen. Daarnaast biedt toegang tot *World Wide Web* ook de mogelijkheid voor deelnemers om met elkaar in contact te blijven tijdens het afleggen

van de tocht, waardoor de pelgrimsgemeenschap niet alleen zich buiten fysieke grenzen verrijkt, maar zich ook in een virtuele wereld ontwikkelt.

Er zijn verschillende theorieën over gemeenschapsvorming tijdens pelgrimstochten. Zoals in de eerste paragraaf is genoemd, zijn veel onderzoeken naar pelgrimstochten gericht op de sociale functie van pelgrimstochten (Bowie 2006: 237). Een van deze onderzoeken is gedaan door Victor Turner (1967). Turner ziet pelgrimstochten als een 'liminoid fase' en linkt deze aan de 'liminale fase' uit de theorie van Van Gennep over 'rite of passage'. De 'liminale fase' is een anti-structurele fase dat komt na de scheiding van het individu van de samenleving en wordt opgevolgd door de fase waarin het individu weer terugkeert in de samenleving (Turner 1967 in Bowie 2006: 153). De 'liminale fase' is een vast, verplicht, onderdeel van de maatschappij, terwijl met de 'liminoid fase' een optionele tussenpauze van de maatschappij wordt bedoeld (Turner 1974). Net zoals in de 'liminale fase' bevinden zich in de 'liminoid fase' geen structuren van het alledaagse leven, waardoor wordt gesteld dat barrières van verschillen, zoals hiërarchische posities, worden afgebroken. Door gelijkheid dat hierdoor wordt gecreëerd ontstaat 'communitas'. 'Communitas' wordt beschreven als een anti-structurele ervaring die zorgt voor eenheid onder individuen (Turner and Turner 1978). Het beschrijft de ongebondenheid en gelijkheid tussen deelnemers aan een pelgrimstocht.

De theorie van de Turner, over het ontstaan van een egalitaire collectiviteit onder deelnemers aan een pelgrimstocht, wordt echter niet door iedereen aangenomen. Eade en Sallnow (1991) gaan in discussie met Turners theorie en stellen juist dat een pelgrimstocht niet gezien moet worden als een veld van gelijkheid tussen individuen, maar als een gebied waarin visies van individuen met elkaar concurreren. Volgens hen zouden sociale verschillen juist naar voren komen tijdens pelgrimstochten, omdat deze tochten gezien kunnen worden als 'empty vessels', lege ruimten, die volgestopt kunnen worden met verschillende uitingen van individuen (Eade and Sallnow 1991: 71). Hierop geeft Coleman (2002: 359) als reactie dat een pelgrimstocht niet gezien moet worden als een letterlijk strijdveld, maar als een gebied waarin individuen of groepen actief zijn, zonder dat er sprake hoeft te zijn van een strijd.

Zoals in de eerste paragraaf is benoemd, lijkt het van belang rekening te houden met aanwezige structuren en agency wanneer men gemeenschappen, het ontstaan van 'communitas' en daarbij collectiviteit bestudeert. De aanwezigheid hiervan lijkt de collectieve ervaring te kunnen beïnvloeden. In de context van pelgrimstochten zou de route gezien kunnen worden als een structuur, deze ligt namelijk vast. De agency van de deelnemer daarin is hoe snel hij of zij de route aflegt. Daar tegenover staat echter weer de structuur van de fysieke capaciteit van de deelnemer. Hier wordt de interactie tussen structure en agency, waar Giddens (1984 in Ritzer

2007: 168) over spreekt, zichtbaar. De aanwezigheid van structuren en agency hebben invloed op het vinden van een balans tussen individualisme en collectiviteit tijdens deelname aan een pelgrimstocht.

Context

Santiago de Compostella is een pelgrimsbestemming van heilige betekenis voor de rooms-katholieke kerk. De relieken van Jakob, een van de twaalf apostelen van Jezus, zouden hier begraven liggen. Tussen 34 en 41 verspreidde Jakob het woord van God in Spanje. Jakob werd onthoofd door koning Herodes (Nieuwe Bijbelvertaling 2013: Handelingen 12:1-5). Na zijn dood zou hij zijn begraven op de grond waar hij predikte, zoals gebruikelijk was in deze periode (Pelgrimswijzer 2013). Naast dat Jacob wordt gezien als een apostel, wordt hij ook gezien als pelgrim en ridder (Santiago de Compostella, Spanje: Museo das Peregrinaci3ns e de Santiago, n.d.). Een pelgrim omdat gezegd kan worden dat hij door Jezus er op uit is gestuurd om andere landen te doorkruisen, iets wat een pelgrim zou doen. Jakob wordt ook wel eens afgebeeld als ridder, omdat in de twaalfde eeuw er een oorlog in Spanje was tussen de Katholieken en de Moren (Santiago de Compostella, Spanje: Museo das Peregrinaci3ns e de Santiago, n.d.). Hierbij werd Jakob gebruikt als symbool voor het puur Christendom, in de vorm van een ridder die Moslims vermoordde. → Tamira

Inmiddels komen pelgrims vanuit verschillende plaatsen naar Santiago de Compostella en behoort het tot een van de bekendste pelgrimsbestemmingen wereldwijd (Cazaux 2011: 356). De term ‘Camino de Santiago’ verwijst naar alle routes die worden afgelegd vanuit Europa sinds 1100 om de Spaanse stad te bereiken. Vaak doelt men met de term ‘Camino de Santiago’ echter op de *Camino Francés*, de populairste route naar Santiago de

Afbeelding 1: 0.0km paaltje op de klif van Finisterre

Compostella. (Frey 1998:5). Vanuit Frankrijk doorkruist de *Camino Francés* de grens met Spanje over de Pyreneeën met als eindbestemming Santiago de Compostella. De tocht begint officieel op de grens tussen Spanje en Frankrijk in Saint Jean Pied du Port, waarvandaan het ongeveer 800 kilometer is naar de pelgrimsbestemming. De tocht loopt door de provincies La Rioja, Burgos, León en Galicia, waarin Pamplona, Burgos en León de grootste steden op de route zijn (Slavin 2003: 3). → Ruby

Volgens het pelgrimsmuseum in Santiago de Compostella is de *Camino Francés* vastgelegd door de sterren in het heelal die samen de Melkweg vormen. Er zou een energieveld zijn tussen deze route in de lucht en de route op aarde (Santiago de Compostella, Spanje: Museo das

Peregrinacións e de Santiago, n.d.). Niet door iedereen wordt de stad Santiago de Compostella gezien als eindbestemming van de pelgrimstocht (Frey 1998). Vele deelnemers lopen door tot aan Finisterre en/of Muxia. Deze twee plaatsjes zijn gelegen aan de Atlantische kust. Finisterre betekent ook wel ‘Het einde van de wereld’ (zie: afbeelding 1). Onduidelijk is waarom deze plekken in relatie worden gebracht van met de pelgrimstocht. Er gaat wel een mythe over dat het lichaam van Jakob aan land kwam aan deze kust, maar dit zou zijn in Iria Flavia dichtbij het plaatsje Padrón (Frey 1998). Het verhaal gaat dat Jakob naar het land werd vervoerd door een stenenboot. Net voordat de boot het land bereikte werd een ridder door zijn paard de zee ingenomen. In plaats van dat de ridder verdronk kwam deze weer op het paard uit de zee, bedekt in schelpen (Frey 1998). Dit zou een reden zijn waarom de schelp nu symbool staat voor Jakob en de Camino de Santiago. → Tamira

In de middeleeuwen was de tocht een van de prominente pelgrimstochten in Europa (Cazaux 2011: 353). Door de eeuwen heen daalde het aantal deelnemers en in de twintigste eeuw leek de *Camino Francés* een vergeten tocht te zijn. Door verschillende factoren werd de tocht echter weer populair (Cazaux 2011: 353). Een van de factoren die bijdroeg aan de populariteit, was de promotie van de Spaans-katholieke nationale identiteit aan het eind van het regime van Generaal Franco. Hiervoor werd het imago van Jacob ingezet. In de twaalfde eeuw werd het boek *Codex Calixtinus* uitgegeven (Cazaux 2011: 356). Dit boek, vol verhalen over Jakob, promootte het beeld van de apostel in de gehele Christelijke wereld. In de twintigste eeuw vroeg Generaal Franco opnieuw aandacht voor Jakob met de nadruk op zijn Spaanse achtergrond door middel van het boek *Codex Calixtinus*. Het doel was om op deze manier een positief imago te creëren voor het Katholieke Spanje na de schade die het had opgelopen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog (Cazaux 2011: 356). Na de dood van Franco in 1973 werd de promotie van de pelgrimstocht overgenomen door de *Friends of the Camino Organization*. → Tamira

Andere factoren die hebben bijgedragen aan de groeiende populariteit van de *Camino Francés* zijn een gevolg van mondialiseringsprocessen. Ontwikkelingen in het transport vergrootten de toegankelijkheid van Santiago de Compostella. In de jaren 1960 kwam de mogelijkheid om de relieken relatief makkelijk te bezoeken per auto, bus, vliegtuig, of boot (Cazaux 2011: 357). Een ander belangrijk gevolg van mondialiseringsprocessen is de groeiende toeristenindustrie (Olsen en Timothy 2006: 6). De populariteit van de pelgrimstocht nam toe na een verandering in de wet in Spanje, waardoor steden sinds 1978 onafhankelijk van de nationale overheid hun territoriale zaken mochten regelen. Hierdoor gingen steden langs de pelgrimsroute de pelgrimstocht meer promoten en aantrekkelijker maken voor toeristen om zo economische verdiensten binnen te halen (Gonzalez and Medina 2003). Een vergroot aanbod in slaapplekken

en horecagelegenheden zorgen voor een toegankelijk en betaalbaar verblijf voor een toenemend aantal deelnemers met verschillende wensen sinds de jaren tachtig (Frey 2010:8). Ook de mogelijkheid om de tocht af te leggen op andere manieren dan te voet, zoals met de fiets en zelfs rolstoelgebruikers zouden deel kunnen nemen, maakt deelname aan de tocht toegankelijker (Santiago de Compostella, Spanje: Museo das Peregrinaci3ns e de Santiago, n.d.). In 1993 werd de *Camino Franc3s* officieel geregistreerd op de Werelderfgoedlijst. Meer recent speelt media een grote rol bij promotie van de pelgrimstochten naar Santiago de Compostella (Reader 2007). Een scala aan documentaires, boeken en webpagina's wordt gemaakt waarin de pelgrimstocht centraal staat. → Tamira

Volgens Salvin (2003) zijn mensen die de kathedraal in Santiago de Compostella per auto, bus, vliegtuig of boot bezoeken echter officieel geen pelgrim. De autoriteiten in de stad noteren alleen mensen die ten minste 100 kilometer te voet, of 200 kilometer te fiets of ten paard hebben afgelegd als pelgrim (Salvin 2003:3). Volgens Frey (2010: 7) is het bijzondere aan de Camino de Santiago juist dat het niet draait om de pelgrimsbestemming, maar om de tocht op zichzelf die in twee reizen kan worden opgedeeld. Ten eerste is er sprake van een fysieke reis die wordt afgelegd, te voet, te fiets of ten paard, in een tijdsbestek dat kan verschillen van dagen tot weken en in sommige gevallen zelfs maanden. Ten tweede is er sprake van een innerlijke reis, die als spiritueel, religieus of persoonlijk bestempeld kan worden (Frey 2010:7). Een ander significant aspect dat naar voren komt, is de aanwezigheid van een groepsgevoel onder deelnemers tijdens het afleggen van de tocht. Deelnemers met verschillen in nationaliteit, motivatie, achtergrond en geloof, leven naast en met elkaar tijdens het afleggen van de tocht (Frey 2010:7). Volgens het pelgrimsmuseum kan deelname aan de tochten gezien worden als een manier om dankbaarheid te uiten, om iets te vragen of te smeken, om dichterbij God te komen of als manier om jezelf in sociale en emotionele omvang te veranderen (Santiago de Compostella, Spanje: Museo das Peregrinaci3ns e de Santiago, n.d.). Tegenwoordig ondernemen deelnemers met veel verschillende motivaties een pelgrimstocht (Tomasi 2002 in Timothy en Olsen 2006: 5). De tocht kan worden gezien als een heilige ruimte die is getransformeerd naar een toeristische bestemming (Cazaux 2011: 360). Nog steeds, zoals Frey (2010) al aanhaalt, draait de tocht om een gevoel van collectiviteit, maar dan op een seculaire manier (Bourret 2009). Ook in het pelgrimsmuseum wordt interactie tussen de individuele deelnemer en de groep tijdens de tocht als een belangrijk aspect van pelgrimstochten benoemt.

“A pilgrimage is different from other journeys in that it establishes a special relationship between the earthly and the holy, between the individual and the group and because the pilgrim is transformed along the way.”

(Santiago de Compostella, Spanje: Museo das Peregrinacións e de Santiago, n.d.). Dit illustreert de verschillende aspecten die de pelgrimstocht naar Santiago de Compostella bevat. Het is een fysieke inspanning die zich afspeelt in de fysieke omgeving van Spanje. De pelgrimstocht kan voor deelnemers een religieus of spirituele ervaring brengen. Daarnaast is het een tocht die je lichamelijk zelfstandig aflegt, maar altijd samen met anderen die in het verleden, heden en de toekomst dezelfde route lopen. Ten slotte is de tocht een proces dat kan leiden tot een lichamelijke en innerlijke transformatie (Santiago de Compostella, Spanje: Museo das Peregrinacións e de Santiago, n.d.). In het empirisch gedeelte zullen wij op al deze aspecten ingaan, die vorm kunnen geven aan de verschillende ervaringen van deelname aan de *Camino Francés*. → Ruby

Empirische hoofdstukken

Hoofdstuk 1: De *Camino Francés*

De Deelnemers

→ *Ruby*

De vroege lentezon zorgt voor een aangename temperatuur op het drukbezochte plein. Een vrouw, met haar mouwen opgestroopt en een paars fleecvest om haar middel gebonden, bereikt de laatste trede van de trap. Haar gezicht is roodgekleurd en ze lijkt vermoeid. Aangekomen op het *Praza do Obradoiro*, laat ze haar rugzak met beleid van haar schouders afglijden. Dan ploft ze zelf neer op het muurtje naast de trap en strekt haar benen voor zich uit. In haar handen houdt ze een rode koker geklemd, waar ze nu een wit papier uit haalt. Aandachtig bestudeert ze het papier en kijkt pas weer op, wanneer luid gejuich het plein vult. “Hey, hey, hey!” Het enthousiasme blijkt afkomstig van zes jongemannen die in een rommelige kring op en neer springen, terwijl ze elkaar klungelig proberen te omarmen. Om hen heen liggen grote rugzakken, jassen en wandelstokken verspreid op de grond. Een bemoedigend applaus klinkt van twee vrouwen, die zich verderop hebben gevestigd op het plein. Languit liggend op de grote, grijze tegels en het hoofd steunend op een rugzak, aanschouwen ze het gestuntel van de groep mannen.

“Zou een van jullie een foto willen maken?” De mannen staan inmiddels keurig op een rij. De drie torens van de kathedraal in de helderblauwe lucht sieren de achtergrond. De immense metalen steigers, bedekt met blauwe doeken, die om de rechterzijde zijn gebouwd, verhullen echter de kathedraal in haar volle glorie. De foto is gemaakt. Elf keer klinkt het luiden van de kerkklokken. “Als jullie naar de mis gaan, ga ik mijn Compostela ophalen!” De man hijst een rugzak op, balanceert hem op zijn schouder en grijpt een jas van de grond. Terwijl hij de vrouw op het muurtje passeert, klinkt uit de groep: “Buen Camino voor de laatste meters.” Met zijn armen in de lucht loopt de man de trap af.

Voor veel deelnemers is het behalen van het eindpunt van de tocht naar Santiago de Compostella een bijzonder moment. Wanneer men het *Praza do Obradoiro* voor het kathedraal van Santiago de Compostella bereikt, kan de prestatie officieel worden vastgelegd bij het *Oficina del Peregrino*, waar de *compostela* wordt uitgereikt. De *compostela* is een in het Latijn geschreven bewijs van bezoek aan de graf tombe van apostel Jacobus, hier vertaald naar het Engels:

“The Chapter of this Holy Apostolic Metropolitan Cathedral of Saint James, custodian of the

seal of Saint James' Altar, to all faithful and pilgrims who come from everywhere over the world as an act of devotion, under vow or promise to the Apostle's Tomb, our Patron and Protector of Spain, witnesses in the sight of all who read this document, that: Mr/Mrs/Ms.....has visited devoutly this Sacred Church in a religious sense.

Witness whereof I hand this document over to him, authenticated by the seal of this Sacred Church.

Given in Saint James of Compostela on the (day) (month) A.D.”

Engelse vertaling van de compostela

Verwijzingen naar ‘*this Sacred Church*’, ‘*a religious sense*’ en ‘*an act of devotion*’ illustreren het katholieke karakter van de *compostela*. Hoewel de tocht door veel deelnemers niet vanuit katholiek oogpunt wordt ondernomen, blijkt uit de gesprekken dat de meerderheid de *compostela* wel ophaalt. Deelnemers zeggen een persoonlijke invulling aan de betekenis van de *compostela te* geven. In het tweede hoofdstuk zal worden ingegaan op de variatie aan persoonlijke ervaringen van deelname van deelnemers.

Met de woorden ‘*to all faithful and pilgrims who come from everywhere over the world*’ benadrukt de *compostela* de verschillende nationaliteiten van deelnemers die Santiago de Compostela bezoeken. Hoe deelnemers met zoveel nationaliteiten nader tot elkaar komen op de *Camino Francés* wordt duidelijk tijdens het diner in Astorga.

Een grote pan gevuld met spaghetti staat klaar, wanneer ik de keuken in kom. Al twee dagen sjouwt Sebastiano de ingrediënten voor een groot diner mee, maar nog niet eerder had hij de mogelijkheid om te koken. Nu is er eindelijk een keuken en vraagt hij deelnemers in en rondom de herberg bij elkaar om samen te eten. Vanavond dineren we met de Spaanse Adriana, een vrouw die meer dan vijftien jaar geleden het eerste deel van de tocht aflegde en morgen begint met het laatste stuk. Ook Miguel, vanuit Malaga op de fiets onderweg naar Santiago de Compostella, schuift aan. Daarnaast zijn de Koreaanse Tambo en Duitse Anja terug gekomen uit het museum om mee te dineren. De Franse Gerard, die zijn tocht aflegt op basis van donaties, zit al aan tafel. Als laatste voegt de Canadese Gabriel zich bij het gezelschap. Vanavond spreken we in het Engels, met af en toe wat gebrekkig Duits, Spaans en Frans. Taalbarrières, leeftijd en gender lijken er niet toe te doen. Hetgeen wat ons verbindt, is onze deelname aan de *Camino Francés*.

De statistieken van het *oficina del peregrino* weergeven hoe gevarieerd afkomst, gender en leeftijd onder deelnemers zijn. Nadat deelnemers de *compostela* in ontvangst nemen, wordt hen gevraagd om een aantal gegevens in te vullen die worden verwerkt door het *oficina del*

peregrino. De volgende statistieken gaan over alle pelgrimstochten die werden afgelegd naar Santiago de Compostella in februari en maart 2016.

Uit de statistieken blijkt inderdaad dat de afkomst van deelnemers gevarieerd is, maar dat het overgrote deel van de deelnemers uit Spanje zelf komt. In februari is 40% van de deelnemers Spaans, in maart is dit 62%. Het overige percentage komt uit het buitenland, waarvan in februari opvallend 25% uit Portugal en 24% uit Korea. In maart komt 21% uit Portugal en 19% uit Duitsland. Tijdens onze tocht komen wij inderdaad voornamelijk Spanjaarden, Duitsers en Koreanen tegen. De periode februari-maart valt in een schoolvakantie van Duitsland. De meeste Duitsers die we spreken, zijn dan ook student of werkzaam in het onderwijs. Dit zou kunnen verklaren waarom het aantal Duitsers zo groot is in deze periode. De populariteit van de Camino de Santiago onder Koreanen zou volgens een Koreaanse deelneemster komen door het hoge percentage katholieken in Korea. Andere deelnemers die we tegenkomen zijn afkomstig uit Zuid-Afrika, Nieuw-Zeeland, Australië, Ierland, Brazilië, Argentinië, Frankrijk, Canada, de Verenigde Staten, Italië, Nederland en België.

De meeste deelnemers die wij spreken, zijn tussen de twintig en vijftig jaar oud. De statistieken tonen dat in februari 51% en in maart 49% tussen de dertig en zestig jaar is. Slechts 8% in februari en 7% in maart is boven de zestig jaar oud. De rest van de deelnemers is onder de dertig jaar. Deelnemers zijn student, hebben een vaste baan waar zij nu een onderbreking van nemen, zijn werkloos of zijn vrij. Ik heb verschillende deelnemers gesproken die binnen deze categorie vallen; zij zijn ongebonden aan een baan. Zo besloot een koppel uit Polen te leven van hun spaargeld en hun tijd te besteden aan reizen. Ook Ronald is al negentien maanden onderweg wanneer wij hem ontmoetten op de *Camino Francés* en zet zijn reis weer door na het afronden van de tocht.

Het valt ons op dat naarmate maart nadert, het aantal deelnemers toeneemt op de route. Het aantal kan groter worden, omdat we dichterbij het eindpunt komen waar meer mensen lopen. Uit de statistieken blijkt echter ook dat over het algemeen in maart een groter aantal deelnemers onderweg is naar Santiago de Compostella dan in februari. In februari nemen 1.733 mensen deel. In maart is het aantal deelnemers 11.066.

Wij hebben onderzoek gedaan op de *Camino Francés*. 69% van alle deelnemers in februari loopt de *Camino Francés*, in maart was dit 63%. Dit geeft aan dat het de drukbezochteste tocht is die naar Santiago de Compostella leidt. In februari loopt 11% de tocht vanuit het officiële beginpunt in Saint Jean Pied du Port, in maart is dit 4%. Het grootste aantal deelnemers loopt slechts de laatste 100 kilometer vanuit Sarria, namelijk 29% in februari en 39% in maart. Op dit stuk komen wij grote groepen middelbare scholieren uit Spanje tegen die vanuit school

konden kiezen om deel te nemen. Dit zal het percentage dat vanuit Sarria loopt waarschijnlijk hebben beïnvloed.

Wij zijn vooral individuele reizigers tegengekomen. Tweetallen die wij ontmoeten, bestaan voornamelijk uit vrouwen of man/vrouw-koppels. Al zijn er ook meerdere mannelijke koppels die de tocht samen afleggen. In de laatste honderd kilometer naar het einde neemt het aantal groepen en tweetallen toe. Tijdens onze deelname komen wij zelf voornamelijk veel individuele mannen tegen. We spreken met 36 mannen en 22 vrouwen. Daarnaast spreken we met mannen vaker meerdere dagen dan met vrouwen. Ook uit de statistieken blijkt dat er een meer mannen aanwezig zijn op de route dan vrouwen, namelijk 64% mannen tegenover 36% vrouwen in februari. In maart is dit 53% mannen tegenover 47% vrouwen.

De Omgeving

→ *Tamira*

Vanaf Pamplona tot aan Finisterre hebben we de route afgelegd. De route zou gezien kunnen worden als de grootste structuur van de Camino. Doordat de gele pijlen en schelpen, als symbool voor de wegaanduiding, één route uitstippelen, is deze voor iedere deelnemer hetzelfde. De route doorkruist een grote diversiteit aan landschappen: zowel gebergten en bossen, als lang uitgestrekte vlaktes (zie afbeelding 2). Doordat we in de winterperiode zijn vertrokken, hebben we te maken gekregen met extreem wisselende weersomstandigheden: van felle zon en droogte tot sneeuwstormen en hagel. Ook beïnvloedt deze periode de beschikbaarheid van faciliteiten. Vanwege het laagseizoen lijken dorpjes, waar de route ons door leidt, veelal uitgestorven.

Het aanbod aan accommodaties, barretjes en restaurants is beperkt, doordat deze veelal gesloten zijn. Vele gelegenheden openen pas vanaf maart of april. Wel bevinden zich in de meeste plaatsjes, en langs de route, drinkwater-fonteintjes, automaten met eten en drinken, bankjes en picknickplekken. De gelegenheden die open zijn, bieden vaak wifi. In het dorpje Espinoza del Camino is ons voor het eerst een pelgrimsmenu aangeboden. Verder op de tocht wordt dit vaker gedaan door herbergen en restaurants. In herbergen wordt deze maaltijd op één tijdstip geserveerd. In herbergen is vaak één gezamenlijke slaapzaal en gedeeld sanitair. In elke herberg is er de mogelijkheid om te wassen. Vaak zijn dat handwasfaciliteiten, maar soms ook wasmachines en drogers. Soms is er ook een woonkamer en keuken waar men gebruik van mag maken. In elk plaatsje waar de route door leidt, staat een katholieke kerk. Meestal zijn deze gesloten voor bezoek, maar in grotere plaatsjes bevindt de gemeenteherberg zich er niet ver vandaan en worden pelgrimsdiensten aangeboden. In de grotere plaatsjes zijn er ook souvenirwinkels en pelgrimsinformatiepunten.

Afbeelding 2: diversiteit aan landschappen

Tijdens het afleggen van de tocht komt men ook vele symbolen tegen zoals kruizen en stapels stenen (zie afbeelding 3). Deze stenen staan symbool voor de achtergelaten lasten van deelnemers. Op muren, tafels en borden langs de route en in plaatsjes, staan vele geschriften en graffiti (zie afbeelding 4), die naast het vastleggen van aanwezigheid van een bepaalde deelnemer of deelnemers, kreten uiten over anarchisme, boeddhisme, veganisme en de definitie van een pelgrim. Op deze manier lijkt het gebied van de pelgrimstocht inderdaad een plek waar verschillende visies zich kunnen uiten en waar deelnemers non-verbaal interactief met elkaar kunnen zijn. Volgens Eade en Sallnow (2000) komt dit doordat

Afbeelding 3: Kruis en stapels stenen langs de route

Afbeelding 4: graffiti en geschriften op een muur langs de route

pelgrimstochten gezien kunnen worden als lege ruimten waarin verschillende discoursen met elkaar kunnen concurreren. Een strijd tussen verschillende visies hebben we alleen geobserveerd over het eten van vlees en de definitie van pelgrim zijn. Over andere visies lijkt niet gedebatteerd te worden. Graffiti van groepsnamen lijkt daarentegen juist te duiden op gecreëerde collectiviteit, of volgens Turner (1974)

‘communitas’, onder deelnemers. Deze observaties sluiten aan bij de theorie van Coleman (2000), die pelgrimstochten ziet als gebieden waarin individuen of groepen actief zijn, zowel collectief als in strijd met elkaar.

Naast graffiti en geschriften zijn overal stickers en flyers met informatie geplakt met taxitelefoonnummers, busvertrektijden, te passeren accommodaties en restaurants, en zijn stickers geplakt met QR-codes met meer informatie voor pelgrims (zie afbeelding 5). Verschillende deelnemers zien door onder andere deze faciliteiten de *Camino de Santiago*

Afbeelding 5: sticker met QR-code en promotiebord voor herberg

als een goed georganiseerde route in vergelijking met andere Europese wandelroutes.

Hoofdstuk 2: De persoonlijke ervaring van deelname → Ruby

Om inzicht te krijgen in de samenkomst van de individuele en collectieve ervaring van deelname, wordt in dit hoofdstuk eerst een beeld geschetst van de persoonlijke ervaring van deelnemers. De persoonlijke ervaring betreft het fysieke en innerlijke aspect van deelname. Uit gesprekken met deelnemers blijkt dat hier op verschillende manieren vorm aan wordt gegeven. Gezegd kan worden dat de ervaring altijd bestaat uit drie onderdelen, namelijk de voorbereiding, het proces en de afronding van de tocht. Deze onderdelen kunnen vergeleken worden met de drie fases van de rite de passage die Victor Turner (1974) toepast op pelgrimstochten. Hij noemt de pelgrimstocht als *liminoid phase*. Hiermee doelt hij op de keuze van het individu om een tijdelijke pauze van de maatschappij te nemen, zodat hij of zij een transitie kan ondergaan. Hierna keert het individu weer terug naar de maatschappij (Turner 1974 in Bowie: 237). Bij deze vergelijking moeten echter wel kanttekeningen worden geplaatst, zoals naar voren zal komen in dit hoofdstuk. De mate van agency en aanwezige structuren spelen een belangrijke rol in de vorming en ervaring van deelname. In dit hoofdstuk zal aan de hand van de drie fases; het begin, het proces en de afronding, antwoord worden gegeven op de vraag: Hoe kan de persoonlijke ervaring van deelname worden vormgegeven onder invloed van aanwezige structuren en agency in het laagseizoen?

Het begin

Het is nog donker wanneer we de *albergue municipal* in Pamplona verlaten. Ondanks dat ik geen oog heb dichtgedaan door het gesnurk op de slaapzaal, voel ik me klaarwakker. Misschien is het de spanning. “I ordered for breakfast yesterday, we will probably catch up later girls!” Bastian slaat rechtsaf. Tamira en ik blijven alleen achter. Het gewicht van de rugzak drukt op mijn schouders. Voor ons liggen de straten van Pamplona. Gisteren nog vol leven, nu leeg en stil. In de verte zien we een man met zware bepakking lopen. “Zullen wij ook maar beginnen?” Terwijl de zon opkomt en Pamplona ontwaakt, volgen we de gele pijlen. “Buen Camino,” groet een vriendelijke voorbijganger. Het dringt nu pas tot me door; ik ben onderweg naar Santiago de Compostella. Mijn maag begint te rommelen. Hopelijk leiden de gele pijlen ons eerst naar een goed ontbijt.

Bij de start van onze tocht vind ik het een gek idee dat mijn dagen de komende weken hoofdzakelijk zullen bestaan uit lopen, eten en slapen. Ik voel me gespannen, omdat ik bang ben niet genoeg te zijn voorbereid op de uitdaging van het lopen. Ik blijf niet de enige. Meerdere deelnemers zeggen rondom kerst en nieuwjaar het besluit te hebben genomen om de tocht af te

leggen, wat weinig tijd voor training overliet. Ook Bastian heeft een maand geleden de keuze gemaakt. De maximale afstand die hij sindsdien heeft geoefend is twintig kilometer. Hij is op de Camino echter van plan dertig tot veertig kilometer per dag te lopen om de tocht in vier weken af te ronden. Uiteindelijk ervaart Bastian de eerste dagen zwaarder dan verwacht, waardoor hij deze afstanden niet haalt. De mate van voorbereiding heeft invloed op de afstand die men dagelijks aflegt. Andere deelnemers die zeggen getraind te zijn, leggen vaker tot veertig kilometer per dag af. Doordat ik wordt beperkt door mijn lichamelijke conditie, kan ik hen echter niet bijhouden. Ik loop twintig tot dertig kilometer.

Alle gesproken deelnemers geven aan de eerste dagen het zwaarst te vinden, ongeacht waar zij de tocht beginnen. Genoemde klachten zijn blaren, pijn in de schouders, heupen, knieën en kuit. De meeste deelnemers zeggen dat de fysieke pijn minder wordt na een aantal dagen. Het lichaam lijkt in het begin nog te moeten wennen aan het afleggen van lange afstanden en het dragen van zware bepakking. Voor pijnvermindering blijkt het luisteren naar het eigen lichaam, kennis over het lichaam en gebruik van faciliteiten te helpen.

Klaus leert het luisteren naar zijn lichaam tijdens de eerste dagen. Hij bekent bij de start competitie te ervaren met andere deelnemers. Hij heeft de drang om anderen bij te houden. Na een aantal dagen voelt hij echter in zijn lichaam dat hij het einde van de tocht op deze wijze niet gaat halen. Hij besluit daarom langzamer te lopen en meer tijd te nemen voor pauze.

Gaandeweg geven deelnemers daarnaast aan meer kennis te verkrijgen over het behandelen van klachten, zoals blaren, het verstellen van de rugzak en het aanpassen van het maximale gewicht dat men kan dragen. Veel deelnemers verminderen gewicht door spullen achter te laten die niet noodzakelijk blijken.

Er zijn ook verschillende faciliteiten aanwezig op de route, zoals een service voor het opsturen van de rugzak, openbaar vervoer, massage- en acupunctuurbehandelingen. Zij bieden de mogelijkheid om de zwaarte van het fysieke aspect van deelname zelf te bepalen. In het theoretisch kader is geïllustreerd hoe transport- en communicatietechnologie en de opkomst van toerisme hebben gezorgd voor de aanwezigheid van verschillende faciliteiten (Reader 2007; Cazaux 2011; Bourret 2009). De agency van deelnemers om deelname naar eigen wens in te vullen, wordt vergroot nu de mogelijkheden zijn uitgebreid. Deelnemers maken hier op verschillende manieren gebruik van. Sommige deelnemers geven aan de bus te nemen door tijdsdruk, pijn of weersomstandigheden. Anderen willen iedere kilometer te voet afleggen. Zo ziet Britney een pelgrim als “ Someone who sees a daily bit of hardship and pain as a totally worthwhile way to spend some time off”. Voor haar behoort de pijn en uitdaging tot de ervaring.

Ze maakt gebruik van haar agency in de keuze om dit soort faciliteiten juist niet te gebruiken. Maar waarom besluiten mensen om deze tocht, met de bijbehorende pijn, eigenlijk af te leggen?

Motivaties die genoemd worden, zijn de fysieke omgeving, historie en cultuur, de mensen, religie, spiritualiteit en persoonlijke ontwikkeling. Deze zouden kunnen worden ingedeeld in fysieke motivaties, die betrekking hebben op de fysieke omgeving van de tocht en innerlijke motivaties, die gaan over een persoonlijke transitie van het individu. Dit sluit aan bij de ervaring van Frey (2010:7) die beargumenteert dat de *Camino Francés* tegelijkertijd een tocht tussen twee fysieke plaatsen als een tocht tussen twee innerlijke stadia is (Frey 2010:7).

Een deelnemster beargumenteert: “De overeenkomst tussen alle deelnemers is dat iedereen hier houdt van wandelen en de natuur, anders kom je hier niet.” Voor sommigen bleek de fysieke omgeving dan ook de voornaamste reden om de tocht te lopen, voor anderen is het echter slechts onderdeel van een bredere motivatie.

Zo zijn er deelnemers die de reis zien als een unieke kans om de cultuur, het eten en de natuur van Spanje te leren kennen. Timothy en van Olsen (2006) beargumenteerden al dat door marketing van het historische en culturele karakter, pelgrimsbestemmingen een trekpleister vormen voor toeristen (Timothy en Olsen 2006: 5). Dit lijkt inderdaad te gelden voor verschillende deelnemers die de tocht bestempelen als een ‘toeristische vakantie’.

Het ontmoeten van nieuwe mensen is ook een motivatie voor meerdere deelnemers om naar de tocht te komen. De *Camino Francés* biedt deze mogelijkheid door de variatie in leeftijd, gender en nationaliteit zoals geïllustreerd in het eerste hoofdstuk.

Daarnaast kan religie een reden zijn voor deelname. Door sommige deelnemers wordt het lopen van de *Camino Francés* gezien als een manier om dichterbij God te komen of meer over het geloof te leren. Het voltooiën van de tocht in 2016 blijkt voor hen vaak essentieel. Dit jaar is uitgeroepen als heilig jaar, omdat de dag van Jacobus op een zondag valt.

Uit mijn observaties blijkt dat spiritualiteit het vaakst genoemd wordt van alle motivaties. Dit bevestigt de populariteit van pelgrimstochten binnen het spirituele veld. De meeste deelnemers doelen met een spirituele motivatie op het bereiken van persoonlijke ontwikkeling, ook wel ‘een spirituele zoektocht naar mezelf’ genoemd. Rountree (2002) beargumenteerde eerder al dat New Age Spirituality de drijfveer is voor de groeiende populariteit van pelgrimstochten, waardoor steeds meer mensen vanuit spirituele overtuiging besluiten de route te lopen (Rountree 2002 in Timothy en Olsen 2006: 4). Er zijn echter ook deelnemers die aangeven een persoonlijke ontwikkeling hopen door te maken, maar dit niet als spiritueel of religieus omschrijven.

Of iemand hier is om te genieten van de natuur, het eten, om dichterbij God te komen of voor verwerking, degene is hier om dit doel te bereiken. Dit is een doel dat is gekozen vanuit de agency van het individu en motiveert het individu om naar de pelgrimstocht te komen. Morinis (1992) definieerde de pelgrimstocht als een reis die wordt ondernomen door een persoon om een bepaald doel te bereiken waar hij zelf waarde aan hecht (Morinis 1992: 4 in Timothy en Olsen 2006: 5). Dit lijkt een allesomvattende definitie die ruimte biedt aan de verschillende motivaties die deelnemers kunnen hebben voor het afleggen van de *Camino Francés*. Aangevuld moet worden dat er een onderscheid is in doelen. Sommige doelen, zoals het genieten van de activiteit, de natuur, de cultuurhistorie en het eten, zijn toegankelijk in de fysieke omgeving. Maar hoe worden doelen die onderdeel zijn van een innerlijk proces bereikt tijdens het lopen?

Het bereiken van innerlijke doelen

Beschaamd sta ik met mijn vieze, natte sokken op de kerkzolder in afwachting van wat er komen gaat. Ik ben inmiddels door mijn droge sokken heen en de blaas op mijn rechterteen wil mijn schoen niet meer in. De *hospitalero* vraagt ons plaats te nemen op de houten uitklapbare stoelen. Toen we een uur geleden arriveerden in de kerk, tevens onze verblijfplaats voor vannacht, kregen we geen stempel in ons *credential*. Nu de *hospitalero* een grote kaars aan steekt en deze aan Britney overhandigt, legt hij uit waarom. “This candle has been hold by all pilgrims that stayed in this church, while they told their reason for walking this road. I would like you to do the same.” Terwijl ik nog nadenk over mijn persoonlijke reden om deze tocht te lopen, geeft Britney haar korte maar heldere motivatie: “To get away from technology and find inner peace.”

Uit haar motivatie wordt duidelijk dat Britney weg wil van haar dagelijkse omgeving om rust te vinden op de *Camino Francés*. In andere gesprekken gaf ze aan dat deze rust thuis ontbreekt door haar drukke baan. Op het moment dat ze in het vliegtuig stapt, verdwijnen echter alle zorgen. Ook Lydia gaf aan haar tijd op de route te gebruiken als moment van reflectie, om te voorkomen dat in de sleur van het dagelijks leven en het werk beslissingen voor haar worden gemaakt. De behoefte om weg te gaan van de drukte van het werk, blijkt dus aanwezig voor sommige deelnemers. Bourret (2009) verwees al eerder naar politieke en economische structuren in de maatschappij die de behoefte om weg te gaan zouden voeden (Bourret 2009). Toch blijkt het te generaliserend om dit te concluderen. Tijdens de tocht blijkt dat veel deelnemers de structuren van de maatschappij vaak niet volledig achter zich kunnen of willen laten. De aanwezige informatietechnologie houdt deelnemers verbonden, *interconnected*, met de maatschappij. Dit kan verwachtingen scheppen van bijvoorbeeld werkgevers.

Zo geeft Frank aan tijdens het lopen zakelijk te moeten telefoneren, waardoor hij zijn verplichtingen binnen de maatschappelijke structuur mee op reis neemt. Ook maken veel mensen gebruik van internet om in contact te blijven met het thuisfront. De mogelijkheid tot communicatie kan vrijheid scheppen. Voor sommige deelnemers is contact juist een uiting van agency om bijvoorbeeld het gemis van kinderen in te perken. Zo had Sebastiano dagelijks contact met zijn gezin. Wanneer contact wordt ervaren als een verplichting, kan dit de vrijheid van deelnemers beperken. Zoals in het geval van Klaus die benieuwd is naar de ervaring van het ‘alleen reizen’ en moeite heeft met de verwachtingen van vrienden die willen dat hij reageert op berichten. Hij kiest er daarom voor dit zo min mogelijk te beantwoorden, maar is soms gedwongen dit toch te doen. De *interconnectedness* lijkt daarnaast het bereiken van innerlijke groei niet in de weg te staan.

“The Camino is a wonderful time of no worries from the outside world. You only have to focus on yourself, it is possible to leave all the stress behind and just walk.” Jonas beschrijft zijn tijd op de route als een tijd zonder zorgen van de wereld om hen heen. Hij hoeft zich slechts te focussen op zichzelf, hij kan alle stress achter zich laten en simpelweg lopen. Verschillende deelnemers geven aan dat de rust ruimte kan bieden aan reflectie, verwerking en het stellen van nieuwe doelen. Het ervaren van rust op de Camino is vaak de basis van het doormaken van een transitie. Het ondergaan van een transitie, waar ook Turner (1974) over spreekt tijdens de *liminoid phase*, is voor meerdere deelnemers de motivatie om naar de tocht te komen. Uit gesprekken blijkt dat ook veel deelnemers die niet met deze motivatie naar de tocht zijn gekomen wel een ontwikkeling hebben ervaren.

Veel deelnemers kiezen bewust om in stilte te lopen om na te denken. Arnoud beargumenteert dat men door het lopen gedwongen wordt om alleen met de eigen gedachtes te zijn. *“Waar je thuis altijd kunt wegvlugten voor je gedachte, heb je hier geen keus.”* Ook Linton geeft duidelijk aan hoe het lopen hem aanzet tot nadenken: *“Personal experience has allowed me to clear certain aspects of myself which I want to improve on, giving the time of walking by oneself, you only have yourself to give you company, often I would think out loud or rationalise aspects in my life which required some serious thinking.”* Waar Linton het nadenken benut om zichzelf te verbeteren, kan de ruimte om na te denken ook leiden tot persoonlijke uitdagingen. Klaus zegt dat hij te veel tijd heeft om te denken, waardoor hij alles steeds blijft overdenken tot een niveau waar hij er soms ongelukkig van wordt. Adam komt hier ook bewust om na te denken over de toekomst. Nadat hij echter zijn nieuwe doelen heeft gesteld, verandert de innerlijke reis in een andere uitdaging dan verwacht, waarin hij zichzelf moet pushen door te gaan.

“One of the reasons I went on the Camino was to get away from the daily life and have some time to get bored and spend some time thinking about my current situation in life. This worked well, but after 2 weeks I was actually really eager to set some of my new plans into action. I was so eager that I felt like abandoning the Camino. After this happened, the psychological part turned into forcing myself to go through with something that felt very meaningless, just because I said I would do it. Not the challenge I expected, but I am happy to have conquered.”

Santiago de Compostella - Adam - Deelnemer

Afleiding om dit soort situaties door te komen, wordt door deelnemers gevonden in muziek, schrijven, de omgeving, maar vooral in het contact met anderen. Om een persoonlijke ontwikkeling te bereiken, lijkt het vinden van een balans tussen alleen zijn en met anderen belangrijk. Stefano geeft aan de afwisseling van het zelfstandig en met anderen lopen fijn te vinden, omdat hij behoefte heeft aan beiden. Hij gebruikt de tijd met anderen voor plezier en reflectie. Dit helpt in zijn persoonlijke ontwikkeling. Hoe collectiviteit door deelnemers wordt ervaren en vormgegeven, wordt in het volgende hoofdstuk besproken.

Een keerzijde van (te) veel alleen lopen is eenzaamheid. Odo vertelt dat hij tijdelijk alleen heeft gelopen, nadat hij ziek werd. In deze dagen leken de afstanden langer en was hij meer gefocust op pijn, omdat hij geen afleiding had van andere deelnemers. Hij had hierin kunnen kiezen om gebruik te maken van faciliteiten, zoals de taxi, om andere deelnemers in te halen. Dit deed hij dit echter niet door de wil om het lopend af te ronden. Ook Klaus verwijst naar eenzaamheid wanneer hij aangeeft Santiago de Compostella niet alleen te willen bereiken en er daarom voor te kiezen vijf kilometer voor de eindbestemming te stoppen, zodat hij de volgende dag met anderen kan lopen. Toch zeggen beiden mannen dat ze meer zelfvertrouwen hebben door de momenten waarin ze op zichzelf waren aangewezen in zaken als het volgen van de weg, het vinden van een slaapplek en het leggen van contact. Zo blijken de uitdagingen die worden ervaren ook onderdeel te kunnen worden van de persoonlijke ontwikkeling.

Uiteindelijk heeft iedereen die ik heb gesproken tijdens de *Camino Francés* de tocht afgemaakt. *“Determined to finish - if one puts their mind to something and are mentally prepared, there is very little that can break that strong willed mind,”* verklaarde Linton. Wellicht is de innerlijke drang om het af te ronden vaak een doorslaggevende factor. Het behalen van Santiago de Compostella symboliseert voor veel deelnemers dan ook een prestatie. Zowel een fysieke prestatie door het afleggen van zoveel kilometers als een innerlijke prestatie, wat kan verwijzen naar een proces van groei. Er zijn verschillende rituelen tijdens de Camino die een transitie symboliseren. Zo dragen veel deelnemers een steen mee, die symbool staat

voor de lasten van een individu. Wanneer men voelt dat deze lasten verdwenen zijn, is het de bedoeling dat de steen wordt achtergelaten. Daarnaast worden in Finisterre, het eindpunt voor veel deelnemers, spullen verbrand die de 'ik' symboliseren. Tania geeft aan een brief van haar moeder te hebben verbrand om de problemen op deze manier symbolisch achter zich te laten. Deelnemers ervaren verschillende resultaten van het afleggen van de tocht, waaronder een andere visie op de wereld, zichzelf leren kennen, innerlijke rust en het vinden van nieuwe doelen. Molly zegt haar zorgen met betrekking tot studeren weer te kunnen relativeren tijdens de tocht en rustiger naar huis te gaan. Zij geeft aan dat meditatie haar hierin heeft geholpen. Verschillende spirituele deelnemers geven aan te (leren) mediteren tijdens het afleggen van de tocht door te focussen op ademhaling en de aanwezige geluiden. Molly beargumenteert dat de fysieke omgeving van de tocht per definitie kan worden ervaren als meditatief, doordat men tijdens het lopen slechts met gedachten is en weinig afleiding krijgt van impulsen om zich heen.

Ook binnen religie hebben sommige deelnemers een ontwikkeling doorgemaakt. Zo geeft Stefano aan niet alleen meer naar zichzelf te kijken om gelukkig te zijn. Hij wil zich meer richten op de mensen om hem heen, ook in zijn gebeden. Verschillende deelnemers gaven aan op het eind van de tocht een sterker geloof in God te hebben opgebouwd door de ervaring op de Camino. Op de vraag wat het katholicisme voor katholieke deelnemers betekent, komen verschillende antwoorden. Gerard beschrijft het als het ervaren van liefde. Stefano beschrijft god als zijn vriend, die hem in zijn leven steunt het beste te doen. Voor Harry draait het katholicisme om drie waarden; simpel leven, leven in het hier en nu en het geven aan anderen. Hij zegt dit enorm te ervaren tijdens het lopen, maar de tocht had niet perse de *Camino Francés* hoeven zijn om dit te voelen.

De afronding

De laatste avond, voordat wij zelf in Santiago de Compostella aankomen, vraagt een andere deelnemer of we blij zijn dat het einde in zicht is. Ik moet toegeven dat ik me ontzettend verheug op dit moment. Ik ben wel even klaar met de leefstijl van de *Camino Francés*. De man zegt echter dat hij blij is de finish te hebben gehaald, maar het toch jammer vindt dat het nu voorbij is. Hij gaat weer terug naar huis en dan zit zijn *Camino Francés* er ook definitief op. De emoties bij het beëindigen van de *Camino Francés* lijken verdeeld. Bastian en Ray geven aan opgelucht te zijn dat het lopen erop zit en eindelijk weer te kunnen relaxen. Toch zijn er ook veel deelnemers die het jammer te vinden. Wat opvallend is na het bereiken van Santiago de Compostella of Finisterre, is dat meerdere deelnemers ziek worden. Zou dit te maken hebben met de 'Finisterre-blues' waar een groep van vijf mannen die de tocht samen hebben afgelegd

over spreken? Zij zeggen de leefstijl van de *Camino Francés* zo te waarderen dat ze in een zwart gat vallen nu het voorbij is. Deze groep mannen keert na de *Camino Francés* niet terug naar de maatschappij, zij gaan verder met reizen. Zij geven aan te denken dat het makkelijker is voor mensen met een baan. Zij hebben structuur om naar terug te gaan, maar voor deze mannen ligt de wereld open. Meer tijd voor onderzoek is nodig om de ervaring van terugkeer van individuen die een pelgrimstocht afleggen, maar niet gebonden zijn aan een maatschappij en haar structuren te bestuderen.

Uit evaluaties na de tocht met deelnemers blijkt dat het terugkeren naar huis soms grote veranderingen met zich meebrengt, waar sprake kan zijn van een nieuwe status voor het individu in de samenleving. De status van een individu kan bijvoorbeeld veranderen van student naar werkende of reiziger. Zo heeft Stefano tijdens de tocht besloten een baan te zoeken in een ander land om een nieuwe start te maken en dit heeft hij doorgezet. Ook Adam heeft zijn droom om te zeilen doorgezet. Turner (1974) beschrijft een statusverandering na terugkeer in de maatschappij als gevolg van een transitie en dit lijkt inderdaad toepasbaar voor sommigen (Turner 1974 in Bowie: 237). De verandering kan echter ook in kleinere, alledaagse zaken terug te zien zijn. Britney geeft aan na het lopen minder spullen mee te nemen in haar tas, mensen te groeten op straat en drie keer per week te lopen met een rugzak. Betwijfeld kan worden of hierin sprake is van een nieuwe 'status' in het leven van het individu na terugkeer in de maatschappij. De verandering kan ook innerlijk en daardoor minder zichtbaar zijn. Ray geeft aan dat hij door de Camino een nieuwe visie heeft op de wereld om hem heen:

“And now, when I think back on the Camino, many of my favorite experiences were sitting down to dinner and wine, and laughing with the people I traveled with. I think one of the most valuable lessons I learned is that no one can make it through life on his/her own. And many of the things that this world has to offer are only valuable when you share them with others. Although I'm not sure how any of this has really changed 'me', because now that I am home, things are very much the same as when I left.”

Verenigde Staten - Ray- Deelnemer

Nu hij terug is in zijn alledaagse omgeving, zegt hij weer snel terug te vallen in de routine van thuis. Zijn ontwikkeling heeft voornamelijk innerlijk plaatsgevonden, doordat hij nu realiseert hoe belangrijk anderen zijn. Dit illustreert dat collectiviteit een belangrijk deel kan uitmaken van de persoonlijke ervaring. In het volgende hoofdstuk wordt collectiviteit op de Camino verder beschreven.

Deelconclusie

Dit hoofdstuk heeft toegelicht hoe deelnemers vormgeven aan de persoonlijke ervaring van deelname met aandacht voor dynamiek en verschil. De persoonlijke ervaring is opgedeeld in drie fases: Het begin, het proces en de afronding. Deze worden vormgegeven onder invloed van de aanwezige structuren en mate van agency.

Deelnemers maken gebruik van hun agency in het besluit de tocht te lopen. Een veel genoemde motivatie is het bereiken van persoonlijke ontwikkeling, waar de rust op de *Camino Francés* ruimte voor biedt. Het individu heeft een mate van agency om te bepalen hoe de deelname vervolgens wordt ingevuld om dit te bereiken. Ten eerste kan het agency worden ingezet om de fysieke ervaring vorm te geven door wel of niet te kiezen voor het gebruik van de aanwezige faciliteiten. Ten tweede wordt de ervaring beïnvloed door de aanwezige structuren op de route en maatschappelijke structuren die via sociale netwerken in stand worden gehouden tijdens deelname. Structuren kunnen individuen de vrijheid bieden om deelname in te vullen zoals gewenst, maar kunnen de agency juist ook beperken.

Tijdens deelname wordt naar een balans gezocht tussen collectiviteit en individualisme, waarin de behoeftes van het individu tot uiting komen. Waar sommigen collectiviteit vermijden, zoeken anderen het op. Het contact leggen met andere deelnemers blijkt vaak een belangrijk onderdeel te zijn in het bereiken van een persoonlijke ontwikkeling. De derde fase is de afronding. Men maakt na terugkeer regelmatig gebruik van het agency om van structuren waarin hij voorheen leefde, te veranderen. Terugkeer kan dan gepaard gaan met een statusverandering, zoals ook door Turner werd aangehaald in de derde fase van de rite de passage (Turner 1974 in Bowie: 237). Nieuw onderzoek zou meer aandacht kunnen besteden aan de terugkeer. Daarnaast zijn er verschillende deelnemers die niet terugkeren, maar verder reizen. Uitgebreider onderzoek naar de ervaringen van deze mensen zou een volledig beeld kunnen schetsen van de dynamiek in persoonlijke ervaringen van deelnemers.

Hoofdstuk 3: De Pelgrimsgemeenschap en Ervaring van Verbondenheid → Tamira

“I have made many good friends, you could almost say that a family was created [...] the bonds of social cohesiveness were strengthened by the loneliness that the Camino can create”. Linton, een deelnemer aan de pelgrimstocht, vertelt dit en hij is niet de enige die aangeeft een diepe band te hebben opgebouwd met mede-deelnemers, door onder andere het delen van een gezamenlijk lot, in dit geval de eenzaamheid. Om inzicht te krijgen in de samenkomst van de individuele en collectieve ervaring van deelname aan de Camino wil ik in dit hoofdstuk kijken naar hoe collectiviteit gecreëerd en ervaren wordt, en hoe dit beïnvloed wordt door aanwezige structuren en agency. Als eerst wordt gekeken naar de in- en uitsluiting van mensen binnen de pelgrimsgemeenschap. Vervolgens wordt besproken hoe de pelgrimsgemeenschap zich vormt op de Camino en daarnaast hoe deze gemeenschap zich buiten fysieke grenzen van de tocht voortzet. Zo zal duidelijk worden hoe individualiteit van deelname aan de tocht verweven is met het ontstaan en ervaren van collectiviteit.

Afbakening van de pelgrimsgemeenschap: wat is een pelgrim?

Uit gesprekken met mensen die aanwezig waren op de route, komt naar voren dat niet elke aanwezige per definitie een pelgrim is. Daarom is het van belang om tot een definitie van een pelgrim te komen en te verkennen wie wel en wie niet tot de pelgrimsgemeenschap behoort.

In het pelgrimsmuseum in Santiago de Compostella wordt verteld dat in de Romeinse tijd een pelgrim gedefinieerd werd als iemand die andermans land doorkruist. In de Middeleeuwen werd de benaming ‘pelgrim’ gebruikt voor iemand die naar het huis van Santiago in Galicië gaat, of daarvan terugkeert. Deze historische definities beschrijven een pelgrim als iemand die andermans land doorkruist naar de stad Santiago de Compostella of terug. Of deze definitie nog geldig is wordt duidelijk door observaties die zijn gedaan tijdens participerende observatie, het lopen van de tocht, uit gesprekken met deelnemers en andere aanwezigen op de tocht en bestemmingen, en uit antwoorden uit de reflecties.

De deelnemers aan de tocht volgen allemaal dezelfde gele pijlen op de weg (zie afbeelding 6). Hierdoor leggen ze allemaal dezelfde route af. De meeste deelnemers hebben het doel om Santiago de Compostella te bereiken, of dit nu in één keer is of

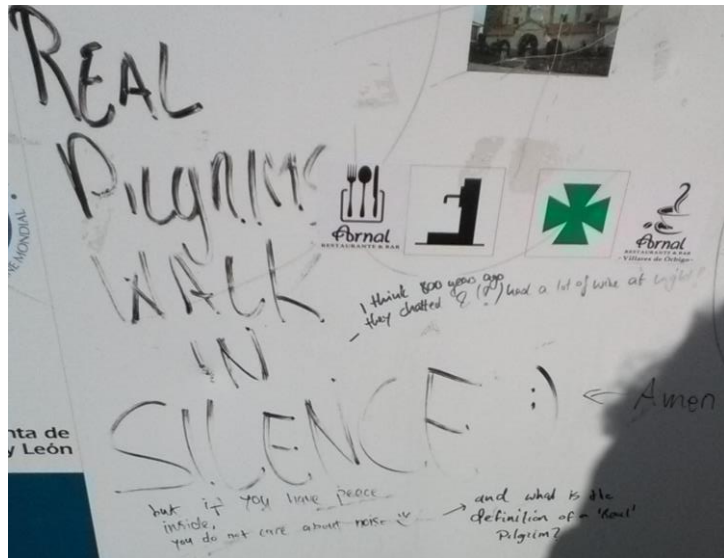
Afbeelding 6: gele pijl

dat ze de tocht in verschillende etappes afleggen. Uit gesprekken en uit de reflectievragenlijst blijkt dat volgens veel deelnemers het afleggen van de route genoeg is om de benaming ‘pelgrim’ te krijgen. Het afleggen van dezelfde route kan gezien worden als de verbinding tussen mensen waar James et al. (2012) over spreken bij gemeenschapsvorming. Zij zeggen namelijk dat een gemeenschap kan bestaan uit een groep mensen die verbonden worden door overeenkomende factoren, in dit geval het afleggen van dezelfde tocht. Dit zou betekenen dat iedereen die de tocht aflegt een pelgrim is en dus bij de pelgrimsgemeenschap hoort. Deelnemers noemen echter verschillende discussiepunten betreffende het afleggen van de tocht.

Motivatie is er daar één van. Het hebben van een religieuze motivatie als overeenkomst tussen alle deelnemers, waar Rinschede (1992) van spreekt, lijkt afwezig of irrelevant wanneer gesproken wordt over de motivatie die een pelgrim zou moeten hebben. Vaak wordt gezegd dat een pelgrim aanwezig moet zijn op de route voor deze specifieke route en deze moet afleggen voor zichzelf. Volgens sommige deelnemers is een pelgrim zoekend naar steun, herkenning in zichzelf of voldoening. Het is iemand die op de route zoekt naar wat hij of zij thuis en op werk niet ervaart. Deelnemers die zich niet emotioneel verbonden voelen met de route of deze afleggen puur om de activiteit en goede organisatie van de tocht, definiëren zichzelf over het algemeen niet als pelgrim, maar lijken niet door deelnemers die zichzelf wel als ‘pelgrim’ definiëren, buiten de gemeenschap te worden gesloten.

Afstand is een tweede punt van discussie. Volgens sommige deelnemers is een pelgrim simpelweg iemand die minstens de laatste honderd kilometer vanuit Sarria tot aan Santiago de Compostella heeft gelopen, omdat men dan volgens de regels recht heeft op het certificaat ‘De Compostela’. Vanaf Sarria is Santiago de Compostella vier à vijf dagen lopen. Veel deelnemers beginnen daar hun tocht, waaronder veel Spaanse schoolklassen. Bediscussieerd kan worden of deelnemers vanaf dit punt net zo goed pelgrims zijn als deelnemers die van verder komen. Een gedeelte van de deelnemers vindt van wel en zegt dat ondanks dat de tocht voor deze deelnemers korter is, het alsnog een bijzondere ervaring is om enkele dagen achter elkaar te lopen. Niet alle deelnemers zijn het hier mee eens. Claudio benoemt dat een echte pelgrim van ver komt gelopen, omdat men anders niet de mentale pijn-switch kan meemaken, waar het als pelgrim om draait. Jean-Pierre zegt iets aansluitends: “[...] *I feel there needs to be a physical challenge to feel the experience. So if you have no major physical limitations, it's better not to use public transportation, have your bags carried by taxi or just do the minimum distance to obtain your compostela*”. Hierin komt naar voren dat het fysieke aspect, en daarbij lijden, van de tocht ook een onderdeel kan zijn in de definitie van een pelgrim. Chin en Mario zeggen ook wel: “*No pain, no gain*”, en zien fysiek lijden tijdens het afleggen van de tocht, honger hebben en het

verblijven in koude herbergen als een deel dat hoort bij het zijn van een pelgrim. Niet elke deelnemer ziet lijden als een onderdeel van de tocht en kiest in plaats van herbergen voor luxere accommodatie en gaat uiteten in restaurants. Sommigen geven aan hier ook te zijn om te genieten van de tocht en vinden lijden naast fysieke pijn van het lopen onnodig.

Afbeelding 7: bord met discussie over het pelgrim zijn

Volgens Cohen (1992 in Timothy en Olsen 2006) zouden deze deelnemers in de categorie ‘toeristen’ vallen. Naar mijn weten heeft echter nog nooit een deelnemer zichzelf, of een andere deelnemer, gedefinieerd als toerist.

Naast discussies over motivaties, afstanden en lijden wordt ook de manier van afleggen van de tocht bevraagd door deelnemers. Langs de route worden op verkeersborden en andere oppervlaktes verschillende uitspraken hierover geschreven, zoals in hoofdstuk een al is benoemd. Op een bord las ik (zie afbeelding 7) dat iemand schrijft dat een echte pelgrim alleen in stilte loopt. Daaronder bevraagt iemand de definitie van een ‘echte’ pelgrim. Uit gesprekken met deelnemers komt deze discussie niet naar voren, behalve wanneer Ruby of ik er expliciet naar vragen. Door sommige deelnemers wordt dan inderdaad gezegd dat men voor een echte pelgrimservaring alleen moet deelnemen aan de tocht en voornamelijk in stilte de tocht moet afleggen. Daartegenover zeggen andere deelnemers dat een echte pelgrim juist geluk met anderen moet delen, door bijvoorbeeld wel met andere mensen de tocht te lopen.

Daarnaast ontstaat onenigheid over het gebruik van openbaar vervoer tijdens het afleggen van de tocht. Iedereen lijkt het over eens te zijn dat het niet uitmaakt of de tocht lopend, met de fiets, met het paard of op een andere manier wordt afgelegd, behalve wanneer het aankomt op het nemen van een bus of taxi. Sommige deelnemers zeggen dat het nemen van openbaar vervoer niet de ‘echte’ manier is, omdat men dan de omgeving niet goed kan opnemen, niet diep kan nadenken en het lijden ontweken wordt, doordat men afgesloten zit van de buitenomgeving. Toch maken veel deelnemers gebruik van openbaar vervoer om stukken van de tocht te overbruggen. Dit gebeurt vaak wanneer de weersomstandigheden zwaar zijn of wanneer er sprake is van tijdsgebrek. Deze deelnemers definiëren zichzelf wel als pelgrims omdat zij toch de tocht afleggen.

Een specifieke definitie van een pelgrim is dus gecompliceerd. Er is geen eenduidigheid over het hebben van een emotionele binding met de route, het afleggen van de tocht in stilte of gezamenlijk, de af te leggen afstand, de mate van lijden en het gebruik van openbaar vervoer. In de praktijk lijkt er echter geen onderscheid tussen deelnemers gemaakt te worden op basis van identificatie als pelgrim. Wanneer specifiek aan een deelnemer gevraagd wordt of een andere deelnemer een pelgrim is, lijkt de meerderheid van de deelnemers te concluderen dat iedereen een pelgrim is wanneer hij of zij zichzelf zo definieert. Claus zegt dat het niet pelgrimswaardig is om voor een ander te bepalen of hij of zij een pelgrim is. Jordy zegt dat een pelgrim iemand is die de tocht aflegt op een manier waarop het hem of haar het beste lukt. Deze manier is heel persoonlijk, daar kunnen anderen niet over oordelen. Iedereen legt de route af en dat is waar het uiteindelijk om draait. Ideeën over de definitie van een pelgrim zijn er dus wel degelijk, en komen enigszins overeen met de historische definities uit het pelgrimsmuseum die een pelgrim beschrijven als een persoon die een route naar de stad Santiago de Compostella aflegt, maar deze lijken niet belangrijk te zijn bij in- en uitsluiting van deelnemers tot de pelgrimsgemeenschap. Het is mij opgevallen dat elke deelnemer wordt betrokken in de gemeenschap, ongeacht of iemand zichzelf definieert als pelgrim of niet. De pelgrimsgemeenschap lijkt dus te bestaan uit deelnemers die de route afleggen en zelf bepalen of ze wel of niet bij deze gemeenschap horen.

De pelgrimsgemeenschap op locatie

Al de gehele dag regent het. Uitgeput, doorweekt en met veel pijn waggelen Ruby en ik met Alessandro het plaatsje Los Arcos binnen (zie afbeelding 8). Om de stemming erin te houden zingen we ABBA-klassiekers en andere liedjes. Alessandro kent voornamelijk Italiaanse hits en spreekt geen Engels. Dat Ruby en ik geen woord verstaan van wat hij zegt of zingt, mag de pret niet drukken. Het lijkt alsof we elkaar begrijpen op een ander vlak: de gezamenlijke blijdschap van het halen van de bestemming. Giuseppe staat ons onder een afdakje bij de herberg op te wachten. De hele ochtend hadden Ruby en ik met hem gelopen, waarna hij besloot het tempo te verhogen en ons vooruit te gaan. Niet veel later had Alessandro zich toen bij ons gevoegd. Nu staan we met z'n vieren te overleggen waar we gaan overnachten. Giuseppe wil de tocht nog zeven kilometer voortzetten. *"I have a good day!"* is zijn verklaring. Alessandro neemt morgen de bus naar huis vanuit Los Arcos, dus hij blijft hier. Ook Ruby en ik vinden het genoeg geweest. Om in contact met elkaar te blijven, wisselen we telefoonnummers uit met

Giuseppe. Hij gaat alleen verder, in de hoop dat hij iemand anders van de groep in het plaatsje verderop zal aantreffen. Alessandro, Ruby en ik melden ons aan in de herberg en warmen op bij de openhaard, net op het moment dat Ralf de douche komt uitgestapt. Niet veel later komen ook vier andere bekende deelnemers van de afgelopen dagen bibberend de herberg binnen. Uiteindelijk heeft iedereen besloten in Los Arcos te blijven. De groep lijkt weer compleet, op Giuseppe na. Ruby en ik koken voor onszelf en enkele anderen een maaltijd. Met z'n allen maken we tijdens het eten een foto met verdrietige gezichten om naar Giuseppe te sturen: “*We miss you!*” Hopend elkaar ooit weer te treffen, op de Camino of elders.

Afbeelding 8: Ruby en ik

De pelgrimsgemeenschap wordt niet alleen gevormd door het definiëren van haar leden, maar vormt en uit zich ook expliciet tijdens de tocht door deelnemers en de omgeving. Het vignet hierboven illustreert enkele collectieve aspecten van deelname aan de Camino, voornamelijk de groepsvorming en het gevoel van saamhorigheid dat ontstaat tijdens de tocht, de bijdrage van technologie aan de vorming van collectiviteit en hoe van aanwezige faciliteiten gezamenlijk gebruik wordt gemaakt. In de volgende paragrafen wordt besproken hoe de pelgrimsgemeenschap vorm krijgt door een eigen cultuur, hoe sociale banden tussen deelnemers worden ervaren en ontstaan, en wat de rol is van structuren en agency bij het vormen van collectiviteit binnen de pelgrimsgemeenschap. In de laatste paragraaf wordt besproken hoe de pelgrimsgemeenschap zich buiten lokale grenzen om uitbreidt.

De pelgrimsgemeenschap op locatie: symbolen, taal en cultuur

Bowie (2006) geeft aan dat grenzen van een gemeenschap worden gemarkeerd door symbolen die binnen een gemeenschap een universele betekenis zijn toegeschreven. Bij de pelgrimsgemeenschap lijkt dit ook het geval te zijn. Veel deelnemers aan de tocht drukken hun deelname uit in symbolen zoals schelpen, Christelijke kruizen en Tau-kruizen. Deze symbolen uiten ze in het dragen van een ketting of als hanger aan hun rugzak (zie afbeelding 9). De symbolen komen veel terug in de omgeving. Vooral de schelp is overal te zien en wordt door deelnemers gezien als het hoofdobject dat de *Camino de Santiago* symboliseert. Naast dat de

Afbeelding 9: Een Tau-kruis aan een ketting en een schelp aan een rugzak.

schelp, net als de gele pijl, een aanwijzing op de route is als wegwijzer, komt ze veel terug als decoratie in het interieur van restaurants en straatarchitectuur.

Niet alleen de schelp komt tot uitdrukking in de omgeving, ook andere Caminogerelateerde symbolen, afbeeldingen, woorden en benamingen zijn overal terug te vinden. Zelfs langs autowegen

staan borden met het uiterlijk van Europese grensborden, waarop staat ‘Camino de Santiago. Itinerario Cultural Europeo’, alsof de Camino een eigen grensgebied heeft. Ook lijken grenzen benadrukt te worden door de reacties van zowel deelnemers als buitenstaanders/niet-deelnemers naar deelnemers toe, door hen een “*Buen Camino*” te wensen of “*Ultreia*” toe te roepen, wat als symbolisch taalgebruik gezien kan worden voor: “Goede reis” en “Houd vol”.

Naast symbolen wordt de grens van de pelgrimsgemeenschap gemarkeerd door het toekennen van specifieke privilégés voor deelnemers ten opzichte van andere mensen. Het bezit van een pelgrimspaspoort (zie afbeelding 10), waarin geacht wordt stempels te verzamelen, geeft deelnemers toegang tot pelgrimsherbergen. Naast speciale pelgrimsaccommodatie zijn er ook pelgrimstaxi’s, rugzakkenservice, QR-codes met gratis pelgrimsinformatie, en pelgrimsinformatiepunten in plaatsen. Ook zijn er applicaties die deelnemers op hun telefoon kunnen downloaden met informatie over de Camino, zoals de route en telefoonnummers van herbergen.

Afbeelding 10: Pelgrimspaspoort

De pelgrimsgemeenschap op locatie: collectiviteitsgevoel

Naast het definiëren van haar leden en aspecten als symbolen, privilégés en eigen lexicon, wordt de pelgrimsgemeenschap gevormd door ervaring van collectiviteit, die ontstaat onder deelnemers. Veel deelnemers geven aan een gevoel van collectiviteit te ervaren door het delen van een zelfde lot. James et al. (2012) zouden waarschijnlijk zeggen dat, naast het afleggen van dezelfde route, het delen van hetzelfde lot ook een bindende factor voor gemeenschapsvorming zou kunnen zijn.

Veel deelnemers geven aan door het delen van hetzelfde lot gelijkheid te ervaren, wat volgens Turner (1978) zorgt voor vorming van een gemeenschap. In hoofdstuk twee is besproken dat deelnemers spreken van een ervaring van anti-structure en beleving van wat Turner (1978) de 'liminoid fase' noemt. Hierbij hoort het ontstaan van 'communitas', het ervaren van saamhorigheid door gelijkheid. Kathleen geeft aan dat hoe verschillend iedereen ook is, op de weg is iedereen hetzelfde: een pelgrim. Henk zegt: "Beroep doet er op de camino niet toe. Op de camino vergeet iedereen zijn autoriteit, iedereen is hetzelfde". Door het zien van elkaar als gelijken, in plaats van als vreemden, durven deelnemers zichzelf aan anderen open te stellen en hun kwetsbare kant met deelnemers te delen die ze nauwelijks kennen. Vele deelnemers ervaren dat op de Camino niemand elkaar veroordeelt. Zo zegt Jonas: "[T]he Camino, [...] is a great place to encounter real acceptance and tolerance through all ages and religions".

Deelnemers kunnen ervoor kiezen om samen te lopen of elkaars gezelschap op te zoeken in accommodaties en zo een collectieve ervaring te creëren. Volgens Bourdieu (1984 in Cockerham 2005) is het namelijk mogelijk dat mensen die in dezelfde omstandigheden leven samen een collectieve ervaring creëren. Hier moet echter wel benoemd worden dat de keuze in levensomstandigheden beperkt kan worden door aanwezige structuren op de Camino. Zoals in hoofdstuk een is gezegd, kan de route op zichzelf gezien worden als een structuur doordat deze staat vastgelegd en voor iedereen hetzelfde en toegankelijk is. Dit kan zorgen voor een grote beperking in het bepalen met welke deelnemers men collectiviteit wil creëren en ervaren. Afhankelijk van iemands tempo wordt bepaald wie men tegenkomt onderweg. Martha zegt dat de enige manier om van iemand af te komen is door langzamer of sneller de tocht te gaan afleggen. Dit merkte ze toen ze werd gevolgd door een deelnemer waar ze geen behoefte aan had.

Ook andere structuren beïnvloeden de creatie en ervaring van een collectiviteit van deelnemers. Op picknickplekken langs de route kan gezamenlijk gepauzeerd worden, in keukens in herbergen kan gezamenlijk gekookt worden, in woonkamers kan gezamenlijk gedronken worden, maar doordat dit allemaal openbare plekken zijn voor alle deelnemers kan men als deelnemer maar beperkt bepalen wie aan de gezamenlijke activiteiten participeren.

Agency lijkt al helemaal beperkt in het laagseizoen met weinig aanbod aan accommodaties en eetgelegenheden. Hierdoor worden deelnemers soms gedwongen gezamenlijk te eten of te slapen. Volgens Giddens (1984 in Ritzer 2007) zijn structuren en agency met elkaar in interactie. In het zojuist genoemde scenario kan gereageerd worden op de structuur door de agency om te kiezen om niet gezamenlijk te eten of te slapen maar bijvoorbeeld de route verder af te leggen naar een plaats waar wel een privéslaapkamer is.

Aanwezige structuren kunnen dus enerzijds positief bevorderend zijn voor het creëren van collectiviteit doordat men zo in contact komt met elkaar. Anderzijds kunnen ze zorgen voor beperking in agency, wat tot gevolg heeft dat men onwillig een collectieve ervaring creëert met mede-deelnemers.

De deelnemers die uit vrije keus met elkaar lijken om te gaan, geven aan van elkaar te willen leren en verhalen te willen delen voor zelfreflectie. Enkele deelnemers lijken te ervaren dat iedereen op de Camino komt met eigen redenen en problemen en bereid is elkaar daarmee te helpen door onder andere naar elkaar te luisteren. Toch geven enkele deelnemers aan zich niet compleet bloot te geven en sommige persoonlijke details voor zichzelf te willen houden. Naast verhalen en lessen worden ook veel spullen aan elkaar uitgeleend en lijkt over het algemeen iedereen elkaar te willen helpen.

Doordat technologie zich ook op de Camino heeft ontwikkeld, is er vrijwel in elke accommodatie en eetgelegenheid wifi aanwezig. Hierdoor kunnen deelnemers die elkaar onderweg fysiek uit het oog verloren zijn, elkaar blijven helpen. Zo sturen ze elkaar bijvoorbeeld via sociale media tips over accommodaties, updates over het weer, over veiligheid en berichten om op de hoogte te blijven van elkaar. Enkele deelnemers geven aan dat ze willen weten hoe het gaat met andere deelnemers, omdat ze daarmee een band hebben opgebouwd en om elkaar zijn gaan geven. Technologie zou hier gezien kunnen worden als een structuur op de Camino die bijdraagt aan het creëren van een collectieve ervaring.

Soms worden door deelnemers gezamenlijke doelen opgesteld, zoals het samen eindigen in dezelfde herberg, samen bereiken van Santiago de Compostella of elkaar ergens onderweg ontmoeten. Jonas zegt: *“Sometimes you might drop your goals for the day to get in touch with very interesting people, you just like to listen to, because they have a story to tell, you never heard before”*. Ook Jordy en andere deelnemers zeggen zich zo verbonden met andere deelnemers te voelen dat ze individuele plannen, zoals het nemen van rustdagen, achter zich lieten om bij de groep te blijven.

Veel deelnemers die de tocht nogmaals aflegden, geven aan dit deze keer specifiek voor het ontmoeten van nieuwe mensen te doen. Meerdere deelnemers zeggen het sociale aspect op de Camino zeer te waarderen. Een begrip dat veel terugkomt bij deelnemers wanneer ze spreken over hun ervaring op de Camino, is dat ze elkaar zien als één ‘Caminofamilie’. Hoewel sommige deelnemers aangeven aan het begin van de tocht een individuele reis te verwachten waarbij men anderen niet nodig heeft, beseften ze halverwege of op het einde van de tocht dat juist de gecreëerde collectiviteit met andere deelnemers een van de mooiste aspecten van de hele ervaring was. Linton zegt: *“[A]lmost you could say that a family was created, kinships*

were formed. It was fond of meeting people that you saw 1 week earlier or 2 weeks earlier. Being reunited with people doing the same walk with you, felt like seeing a family member you have not seen in a long time”.

Naast het familiegevoel komt het ook veel voor dat er liefdesrelaties of seksuele ervaringen ontstaan tussen deelnemers. Sommige deelnemers verklaren dit doordat deelnemers aan de Camino veel gelijksoortige interesses hebben zoals: natuur en lopen. In het alledaagse leven is het moeilijker om iemand met gelijke interesses te vinden. Mario sluit hierop aan dat men zich tijdens het afleggen van de Camino vaak opener opstelt dan in het alledaagse leven, waardoor eerder een gevoel van verbondenheid ervaren wordt.

Doordat vele deelnemers op zichzelf naar de Camino zijn gekomen en hetzelfde lot delen, beseffen velen dat het enige wat ze tijdens de tocht hebben elkaar is. Deze ervaring van collectiviteit lijkt binnen veel groepen die zich onderling tijdens de tocht hebben gevormd te bestaan, maar valt ook breed over de hele gemeenschap te trekken.

Bijna alle deelnemers praten met elkaar over andere deelnemers waarvan ze hebben gehoord, maar die ze zelf nog niet hebben ontmoet. Zo kennen deelnemers elkaar via via zonder dat ze elkaar ooit gezien hebben. Veel deelnemers worden nieuwsgierig naar elkaar en hopen andere deelnemers waar ze over hebben gehoord zelf nog een keer tegen te komen. Hier lijkt een soort *imagined community* te ontstaan waar Anderson (1991 in Kanno and Norton 2003) over spreekt, doordat het gevoel van verbondenheid niet beperkt blijft tot deelnemers die aanwezig zijn op dezelfde plek. Een gevoel van collectiviteit lijkt voort te komen uit het delen van dezelfde activiteit met het daaraan gebonden lot. Zo voelt de pelgrimsgemeenschap als een kleine samenleving ondanks dat deze verspreid is over honderden kilometers.

De pelgrimsgemeenschap op locatie: sub-gemeenschappen en groepen

Volgens James et al. (2012) betekent aanwezigheid op dezelfde plek niet dat zich per definitie één gemeenschap vormt. Uit observaties kan opgemaakt worden dat dit ook geldt bij deze pelgrimstocht, wanneer de gehele route als één plek wordt beschouwd. Binnen de pelgrimsgemeenschap van de tocht naar Santiago de Compostella lijken er twee soorten grote sub-gemeenschappen te ontstaan. De eerste met deelnemers die starten vóór O Cebreiro en de tweede met deelnemers die vanaf dat punt of erna beginnen. O Cebreiro is een populair startpunt op de Camino, omdat het gezien wordt als de toegangspoort tot Galicië (zie

Afbeelding 11: O Cebreiro

afbeelding 11). Vanaf daar is het nog 150 kilometer tot aan Santiago de Compostella. De deelnemers die vanaf dat punt of later beginnen, zijn vaak in gezelschap van een partner of vriend(in), soms zelfs met hele schoolklassen, naar de Camino gekomen. Ze onderscheiden zich over het algemeen van deelnemers die al verder weg zijn begonnen door een andere outfit. Hun rugzakken zijn kleiner, en meestal ontbreekt een slaapzak, dragen ze andere schoenen dan wandelschoenen, dragen ze leggings in plaats van wandelbroeken, en dragen ze make-up en haarproducten, zoals gel. Deelnemers die na O Cebreiro zijn begonnen lijken over het algemeen minder sociaal contact te hebben met andere deelnemers dan de deelnemers die eerder zijn begonnen. Dit kan zijn omdat deelname dan maar voor korte duur is en de meeste deelnemers vanaf O Cebreiro in gezelschap komen waarmee ze tijd lijken te willen doorbrengen. Hierdoor kan het zijn dat de behoefte aan collectiviteit met anderen minder sterk is dan wanneer een deelnemer alleen en voor een lange periode toegewijd is aan de tocht.

Naast deze twee sub-gemeenschappen ontstaan binnen de pelgrimsgemeenschap ook kleine groepjes, bestaande uit deelnemers die samen banden vormen tijdens het afleggen van de tocht. Religieuze overtuiging speelt volgens gesproken deelnemers geen rol in het wel of niet omgaan met andere deelnemers met of zonder religieuze overtuiging. Ook deelnemers die met andere mensen naar de Camino zijn gekomen, bijvoorbeeld in tweetallen, staan open om met andere deelnemers activiteiten te ondernemen. Uit observaties lijken groepjes die zich vormen tijdens de tocht, als basis een paar deelnemers te hebben die elkaar al hebben ontmoet bij dezelfde startplek. Onderweg sluiten zich vanzelf andere deelnemers aan. Vaak lijkt nationaliteit en taal een grote rol te spelen bij het vormen van groepen. Zo zegt Tomokazu dat hij zich niet bij het groepje waarmee hij constant in dezelfde accommodaties overnacht, voelt horen door gebrek aan de Spaanse taal, waarin de groep communiceert. Veel deelnemers van dezelfde nationaliteit trekken naar elkaar toe wanneer zij geen Engels spreken. Toch geldt dit niet altijd, want vaak lopen deelnemers ook samen uit veiligheid en doet taal er dan helemaal niet toe en is het samenzijn het belangrijkste. Hierin valt te zien dat omstandigheden op de Camino, zoals het weer, gezien kunnen worden als structuren die deelnemers (gedwongen) een collectieve ervaring laten creëren.

Naast taal zijn gemeenschappelijke wensen van deelnemers een factor die meespeelt in het vormen van groepen. Zo trekken bijvoorbeeld deelnemers met de behoefte aan luxere accommodatie dan herbergen meer naar elkaar toe, net zoals deelnemers die de tocht in stilte willen lopen.

Hieruit valt dus te concluderen dat binnen de pelgrimsgemeenschap, die ontstaat op basis van overkoepelende factoren, zoals het afleggen van de route en delen van hetzelfde lot, sub-

gemeenschappen en kleine groepjes ontstaan op basis van andere bindende factoren. Dit sluit aan bij de theorie van James et al. (2012), die zeggen dat op één plek niet per definitie één gegronde gemeenschap hoeft te ontstaan.

De pelgrimsgemeenschap over de grens

De pelgrimsgemeenschap is gedefinieerd als een groep die bestaat uit deelnemers die de route afleggen en zelf bepalen of ze bij de gemeenschap horen of niet. Maar niet alleen vormt zich een pelgrimsgemeenschap tijdens de tocht, ook buiten de route om wordt een grotere gemeenschap ervaren en gecreëerd door mensen die de route in het verleden hebben afgelegd. Hierbij wordt het collectieve gevoel, dat ontstaat bij deelnemers van de Camino, meegenomen over de fysieke grenzen van de tocht door het nog willen behoren tot de pelgrimsgemeenschap.

Zowel in Spanje als internationaal kan men (vrijwillig) gaan werken voor een pelgrimsgenootschap of in een herberg of restaurant langs de route of op een pelgrimsbestemming. De gesproken vrijwilligers gaven allemaal aan na het lopen van de Camino het gevoel te hebben iets terug te moeten doen voor de Camino, omdat het hen zoveel heeft gebracht en om zo betrokken te blijven bij de pelgrimsgemeenschap.

Ook heeft de pelgrimsgemeenschap zich uitgebreid in de vorm van een gemeenschap op de plek Finisterre, ook wel *The World Family*. Deze gemeenschap bestaat uit deelnemers van de Camino die hebben besloten niet meer terug naar huis te keren. Ze delen eenzelfde levensvisie waarmee ze zich verbonden blijven voelen met de Camino.

Door technologische ontwikkelingen neemt verbondenheid tussen mensen via het *World Wide Web* toe (Eriksen 2007). Online-gemeenschappen worden gevormd door mensen met zelfde belangstellingen (Wilson en Peterson 2002). Zo breidt ook de pelgrimsgemeenschap zich uit naar de virtuele wereld door het creëren van online-profielen die zich relateren aan de Camino, om onder andere in contact met andere deelnemers te blijven.

De pelgrimsgemeenschap lijkt voornamelijk de fysieke grens te overschrijden als een levenservaring die meegenomen wordt door de deelnemers, terug naar hun eigen thuis. Vele deelnemers geven aan dat het een onvergetelijke ervaring was die hen altijd bij zal blijven. Een ervaring die, voor sommige deelnemers letterlijk door tatoeages, voor het leven in de deelnemer staat gegraveerd. Deelnemers geven aan terug te verlangen naar de unieke leefstijl op de Camino die simpelweg alleen bestaat uit: slapen, eten en lopen. Het verlangen naar de lokale vriendelijkheid, de kleine plaatsjes, de ontmoetingen met mensen van vele verschillende nationaliteiten en het uren lopen. Jean-Pierre zegt: *“I feel part of a community of people who walked the Camino and this experience is still very present in my memory”*. Voor velen heeft

de Camino moed en kracht gebracht, een geloof in zichzelf. Hierdoor is het een ervaring die niet snel vergeten kan worden en waar nog dagelijks aan wordt teruggedacht. “*Because of walking on Camino, I get the brave to live my life. So I can’t forget at that moment,*” aldus Chin. Bij deze ervaring lijken andere deelnemers ook een rol te spelen. Veel deelnemers geven aan contact te willen houden met deelnemers waarmee ze deze unieke ervaring delen en die ze ook zijn gaan zien als vrienden.

Dus door éénmaal te hebben ervaren hoe het is om deel te nemen aan de Camino lijkt het alsof men daardoor voorgoed verbonden is met de pelgrimsgemeenschap. Veel deelnemers geven dan ook aan zich onderdeel te voelen van een eeuwenoude geschiedenis en ervaring van miljoenen mensen die voor hen de Camino hebben afgelegd. Hier lijkt de pelgrimstocht zich niet te limiteren tot landelijke grenzen, maar zet zich ook voort in tijd. Gezegd zou kunnen worden dat een *imagined community* ontstaat naar definitie van Anderson (1991 in Kanno en Norton 2003). Een gevoel van collectiviteit ontstaat onder mensen, in dit geval deelnemers aan de Camino verspreid over tijd, door het afleggen van dezelfde tocht.

Deelconclusie

In dit hoofdstuk wilde ik duidelijk maken hoe collectiviteit gecreëerd en ervaren wordt bij deelname aan de Camino en hoe dit beïnvloed wordt door aanwezige structuren en agency. Collectiviteit wordt gecreëerd door het vormen van een pelgrimsgemeenschap bestaande uit deelnemers aan de Camino. De leden van de pelgrimsgemeenschap bestaan uit deelnemers die de route afleggen en zelf bepalen of ze bij de gemeenschap willen horen of niet. De gemeenschap creëert een eigen cultuur door middel van symbolen en privilèges die te relateren zijn aan de Camino. Op de Camino ontstaat niet één gegronde gemeenschap, maar vormen zich daarbinnen sub-gemeenschappen en groepjes die zich kunnen baseren op gelijke factoren.

Ook zet de gemeenschap zich buiten de fysieke grenzen van de route voort, bestaande voornamelijk uit ex-deelnemers. Deze hebben bijvoorbeeld besloten om Caminogelateerd (vrijwilligers)werk te doen, een aparte gemeenschap op te richten voor deelnemers die de tocht hebben afgelegd of online gemeenschappen te creëren in relatie tot de Camino. Ook breidt de gemeenschap zich wereldwijd uit door de meegenomen ervaring door deelnemers en het gevoel van verbondenheid met voorgaande deelnemers.

Het afleggen van de route kan gezien worden als verbinding van deelnemers tot vormen van een gemeenschap. Collectiviteit wordt ervaren in het delen van eenzelfde lot. Deelnemers kunnen gezamenlijk activiteiten ondernemen zoals samen lopen, pauzeren, koken en gelijkgezinde doelen opstellen. Aanwezige structuren, zoals de route, aanwezigheid van wifi en

bepaalde beschikbaarheid in accommodaties en eetgelegenheden, kunnen zorgen voor het bevorderen van vorming van collectiviteit en een collectieve ervaring. Deze bevordering is positief wanneer de deelnemer zich hier prettig bij voelt, maar is negatief wanneer de deelnemer tegen zijn of haar zin in gedwongen is om aan deze vorming deel te nemen.

Conclusie en Discussie

Zoals in het empirisch gedeelte van dit onderzoek is geïllustreerd, bestaat deelname aan de *Camino Francés* uit twee onderdelen. Ten eerste bestaat deelname uit het bereiken van persoonlijke doelen, wat op verschillende manieren kan worden vormgegeven door individuen. Ten tweede bestaat deelname uit het vormgeven en ervaren van collectiviteit. Het bereiken van persoonlijke doelen en vormgeven aan collectiviteit is op verschillende manieren verweven met elkaar. De mate van agency en structure speelt hierin een belangrijke rol, omdat structuren mensen kunnen beperken of juist ruimte bieden om agency uit te oefenen.

Na een slapeloze nacht in de herberg, door het oorverdovend gesnurk van de man in het stapelbed boven mij, gaan Stacey en ik om half negen ontbijten in het nabijgelegen restaurant. Een *café con leche y tostada*, de voornaamste start van de dag. Vandaag gaan onze wegen splitsen. Vier kilometer kunnen we nog samenlopen, voordat Stacey haar weg voortzet naar Muxia. Zelf heb ik Finisterre als eindbestemming op de planning staan. We wisselen gegevens uit om in contact te blijven en hopen elkaar over twee dagen weer te ontmoeten in Finisterre. Andere deelnemers zijn nog rustig aan het ontbijten. Een groepje oudere vrouwen drinkt hun sinaasappelsap en laat elkaar hun pelgrimspaspoort zien. Aan een andere tafel eet een gemixt gezelschap zwijgend hun toost. Zij hebben besloten de laatste honderd kilometer tot aan de zee in stilte te lopen. Na het ontbijt kopen we nog een fleswater en eten voor onderweg. We hijsen onze zware rugzakken op onze rug en gaan weer op pad. Voor ons allebei is de tocht voor vandaag rond de 35 kilometer. De tocht begint met een klim de heuvel op. Kletsend en lachend volgen we de gele pijlen en maken foto's van de prachtige rivier die beneden de heuvel stroomt. Achter ons horen we gefluit en gezang. Twee mannen voegen zich bij ons. Het standaardpraatje komt op gang met vragen over waar iedereen vandaan komt en waar de Camino is begonnen. Ze vertellen elkaar eergister voor het eerst te hebben ontmoet. Met z'n vieren lopen we verder tot de splitsing. Marcos en Dave vragen of ik met hen verder wil lopen tot Finisterre, terwijl Stacey haar eigen weg in slaat. Alsof we elkaar al jaren kennen, loop ik met de mannen verder, terwijl we de ongelofelijke pijn in onze voeten negeren, filosoferen over het leven en 'Frank Sinatra'-nummers zingen. Uitgeput naderen we het einde van de wereld en zinkt de zon langzaam in de zee.

Het vignet hierboven is geschreven door Tamira en illustreert de korte tocht van Santiago de Compostella naar het aan zee gelegen plaatsje Finisterre, ook wel: het einde van de wereld. Beschreven wordt hoe individuele deelnemers elkaar onderweg vinden. Hierna kunnen ze

ervoor kiezen om de tocht alleen voort te zetten of om dit gezamenlijk te doen. Naar voren komt dat er deelnemers zijn met een eigen plan waar zij zich aan vasthouden. Zo kiest Stacy ervoor om haar eigen weg te lopen naar Muxia. Er zijn echter ook deelnemers die gaandeweg andere deelnemers tegenkomen, waarna zij hun doelen gezamenlijk opstellen of hun doelen op elkaar afstemmen. Er is een groep deelnemers gevormd die allen de interesse hebben om de laatste honderd kilometer in stilte te lopen en besluiten dit gezamenlijk te ondernemen.

In dit vignet wordt duidelijk hoe de individuele ervaring en collectieve ervaring verweven zijn tijdens deelname aan de Camino. De verwevenheid lijkt af te hangen van eigen invulling aan deelname en de invloed van structuren en agency. Stacey maakt gebruik van haar agency in de keuze een andere weg te gaan dan de andere deelnemers. Stacey wilde Muxia graag zien en Tamira had deze interesse niet. Ze besloten te splitsen. Deze keuze voor individualiteit is echter mogelijk door de aanwezigheid van twee wegen; de weg naar Muxia en de weg naar Finisterre. Wanneer deze mogelijkheid er niet zou zijn, zou Stacey waarschijnlijk samen lopen met de anderen. Collectiviteit zou in deze situatie onvermijdelijk zijn. Toch blijkt dat de keuze van Stacey om te lopen naar Muxia, niet af doet aan de creatie van collectiviteit. Sociale media biedt de mogelijkheid om met elkaar in contact te blijven. Collectiviteit kan zo in stand worden gehouden, terwijl deelnemers niet fysiek samen zijn door het nastreven van persoonlijke doelen. Wat hier wordt beschreven, is maar een enkel voorbeeld van de verwevenheid van de individuele ervaring en collectieve ervaring onder de de invloed van structuren en agency.

In het tweede empirische hoofdstuk is geanalyseerd hoe deelnemers vormgeven aan de persoonlijke ervaring van deelname. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de persoonlijke ervaring altijd bestaat uit drie fases: Het begin, het proces en de afronding van de tocht. Deze worden vormgegeven onder invloed van de aanwezige structuren en mate van agency. Deelnemers maken gebruik van hun agency in het besluit de tocht te lopen. Het individu heeft een mate van agency om te bepalen hoe de deelname vervolgens wordt ingevuld. Ten eerste kan het agency worden ingezet om de fysieke ervaring vorm te geven door wel of niet te kiezen voor het gebruik van de aanwezige faciliteiten. Ten tweede wordt de innerlijke ervaring beïnvloed door de aanwezige structuren op de route en maatschappelijke structuren die via sociale netwerken in stand worden gehouden tijdens deelname. Zij kunnen individuen de vrijheid bieden om deelname in te vullen zoals gewenst, maar kunnen de agency juist ook beperken. Tijdens deelname wordt naar een balans gezocht tussen collectiviteit en individualisme, waarin de behoeftes van het individu tot uiting komen. Waar sommigen collectiviteit vermijden, zoeken anderen het op. Het contact leggen met andere deelnemers blijkt vaak een belangrijk onderdeel te zijn in het bereiken van een persoonlijke ontwikkeling.

De derde fase is de afronding. Men maakt na terugkeer regelmatig gebruik van het agency om structuren waarin hij voorheen leefde, te veranderen.

In het derde empirisch hoofdstuk is geanalyseerd hoe collectiviteit gecreëerd en ervaren wordt bij deelname aan de Camino en hoe dit beïnvloed wordt door aanwezige structuren en agency. Geconcludeerd is dat collectiviteit wordt gecreëerd door het vormen van een pelgrimsgemeenschap, bestaande uit deelnemers aan de Camino, en wordt ervaren in het delen van hetzelfde lot. Het afleggen van de route kan gezien worden als verbinding van deelnemers tot vormen van een gemeenschap met een eigen cultuur en privilégies. Door grote structuren, zoals het afleggen van dezelfde route door alle deelnemers, aanwezigheid van wifi en beperkte beschikbaarheid in accommodatie en eetgelegenheden, lijkt het onvermijdelijk om collectieve ervaringen met andere deelnemers te creëren. Men lijkt gedwongen soms gezamenlijke activiteiten te ondernemen. De creatie van collectiviteit kan zo positief wanneer de deelnemer zich hier prettig bij voelt, maar is negatief wanneer de deelnemer gedwongen is om ongewenst aan deze vorming deel te nemen.

De aanwezigheid van structuren en agency heeft invloed op de mate van verwevenheid van de individuele ervaring en de collectieve ervaring.

Ten eerste kan er sprake zijn van een keuze voor collectiviteit en individualiteit, wanneer er ruimte is voor het uitoefenen van agency. Zo kwam uit het tweede empirische hoofdstuk naar voren dat deelnemers opzoek zijn naar een balans tussen tijd met anderen en tijd voor zichzelf. Ondanks dat de Camino een zelfstandige onderneming is, is er vaak ook behoefte aan sociale verbondenheid met andere deelnemers. Collectiviteit kan de persoonlijke ervaring positief beïnvloeden, doordat collectiviteit de mogelijkheid biedt tot reflectie, afleiding, plezier en het delen van ervaringen. Hierdoor kunnen fysieke en mentale uitdagingen worden verlicht en kan meer diepgang worden bereikt in de persoonlijke ontwikkeling. Deelnemers kunnen ook kiezen voor minder collectiviteit. Verschillende deelnemers geven aan deel te nemen aan de tocht voor zichzelf en bewust niet veel contact met anderen te willen hebben. De mogelijkheid tot uiting van agency biedt de ruimte om een balans te vinden tussen de mate van collectiviteit en individualiteit.

Ten tweede kan het echter zo zijn dat er geen balans gevonden wordt in individualiteit en collectiviteit door de aanwezige structuren. Zo kunnen deelnemers een tekortkoming aan collectiviteit ervaren. Linton zegt: “[T]he bonds of social cohesiveness were strengthened by the loneliness that the Camino can create” en zo geven meerdere deelnemers hun deelname te ervaren. Individuele deelname, en daarbij de mogelijkheid tot het voelen van eenzaamheid, kan zorgen dat sociaal contact en gevoel van collectiviteit versterkt wordt. Door de structuren, zoals

het aanbod van slechts één overnachting per herberg, kan het ontmoeten van nieuwe mensen echter lastig worden. De kans is klein dat je de volgende dag wel andere mensen tegen zult komen tijdens het lopen. In dat geval zal men waarschijnlijk het looptempo moeten aanpassen om anderen te ontmoeten. De structuur beperkt in dit geval de mogelijkheid tot de ervaring van collectiviteit. Daarnaast kunnen deelnemers geen behoefte hebben aan contact met anderen, maar dit opgelegd krijgen. Door structuren, zoals beperkte beschikbaarheid aan accommodatie, kan het zijn dat deze deelnemers gedwongen worden tot het creëren van een collectieve ervaring door het moeten doorbrengen van de nacht in dezelfde ruimte met andere deelnemers.

Ten derde kunnen aanwezige structuren juist ook ruimte bieden om agency uit te oefenen. Op de slaapzaal van de enige beschikbare accommodatie wordt de individuele ervaring en collectieve ervaring nauwer met elkaar verweven dan wanneer er ook nog een keuze was uit een hotel. In dit geval zouden mensen die geen behoefte hebben aan deze mate van contact met anderen kunnen kiezen om een eigen kamer te boeken. Er is dus een bepaalde mate van agency voor individuen in de keuze tot collectiviteit, wanneer de structuren dit toelaten.

Agency blijkt dus niet compleet afwezig wanneer structuren lijken te overheersen. Zoals Anthony Giddens (1984) zegt bestaan structuren en agency niet zonder elkaar (1984 in Ritzer 2007). Een deelnemer zou zelfs de keuze kunnen maken om de tocht verder af te leggen naar een plek waar een privékamer is, om zo niet gezamenlijk te hoeven overnachten. Verder onderzoek hierna zou gedaan kunnen worden door na te gaan wat deelnemers ervan weerhoudt om dit dan ook niet te doen.

De samenkomst van de collectieve en individuele ervaring kan worden geïllustreerd aan de hand van de 'liminoid phase' van Victor Turner (1974), waarin wordt gesproken over de keuze van een individu voor een tijdelijke onderbreking van de maatschappij om een transitie te ondergaan (Turner 1974 in Bowie: 237). Deelnemers geven aan dat ze tijdens de *Camino Francés* een verandering ervaren in vergelijking met het alledaagse leven, waarbij deelnemers voornamelijk verwijzen naar het ervaren van rust die thuis niet aanwezig is. Toch blijkt dat zij in realiteit vaak niet volledig afgesloten zijn van maatschappelijke structuren. Voornamelijk de aanwezigheid van wifi of internet maakt het mogelijk om maatschappelijke structuren mee op reis te nemen. Verplichtingen naar het werk of het thuisfront zetten door tijdens deelname. Sommige deelnemers kiezen er bewust voor minder contact te onderhouden. Anderen zijn echter gedwongen om dit wel te doen en hebben de vrijheid niet om te kiezen voor geen contact. Het contact met thuis kan ook juist een uiting van agency zijn, bijvoorbeeld wanneer deelnemers zich zorgen zouden maken zonder contact en nu met een rustig gevoel op reis gaan.

De verbondenheid met de maatschappij tijdens deelname lijkt het ontstaan van collectiviteit op de Camino echter niet in de weg te staan. Er is naar voren gekomen dat er inderdaad gesproken kan worden van pelgrimstochten als een ‘liminoid phase’ waarin de deelnemers een aanwezigheid van anti-structure ervaren en ‘communitas’ ontstaat. Daarnaast ontstaat er over het algemeen een collectief gevoel van samenhang tussen deelnemers, door ervaring van gelijkheid door het ondergaan van dezelfde activiteit met daarbij komend lot. Gebaseerd op het bovenstaande kan worden gezegd dat individuele ervaring en collectieve ervaring elkaar in samenkomst op de Camino kunnen versterken.

Eade en Sallnow (1991) bekritisieren echter het ontstaan van ‘communitas’. Ze betogen dat een creatie van collectiviteit niet vanzelfsprekend is bij pelgrimstochten. Pelgrimstochten zouden juist gezien kunnen worden als een strijdveld waar individuele deelnemers met verschillende visies in debat gaan. Zoals in het eerste empirische hoofdstuk is benoemd, worden visies en meningen van deelnemers geuit door middel van graffiti en andere geschriften op oppervlaktes op de route. Ook in het derde hoofdstuk komt naar voren dat op deze manier gediscussieerd wordt over de definitie van een pelgrim. Deze observaties verifiëren het betoog van Eade en Sallnow (2012) over pelgrimstochten als een strijdveld. Of de route echter echt kan gezien worden als een strijdveld valt te betwisten. Enerzijds in de omgeving komt het wel terug, door dus discussies op te stellen over de definitie van een pelgrim. We hebben ook uitspraken gezien over anarchisme en veganisme, maar niet meegemaakt dat deelnemers verbaal de strijd met elkaar aangaan over onderwerpen, zelfs niet over religie. Jonas zei juist: *“I was deeply impressed by the normality of religion on the way. Everyone is free to believe or not, you can have very interesting talks about the meaning of life and you don’t really think that the people on this way are religious fanatics”*. Op deze manier lijkt het gebied van de pelgrimstocht meer op een plek waar verschillende visies zich kunnen uiten, wat aansluit bij de theorie van Coleman (2000) die pelgrimstochten ziet als gebieden waarin individuen of groepen actief zijn in plaats van strijdvelden.

Uit de bovenstaande discussie zou gezegd kunnen worden dat de interactie van individuele deelnemers door middel van de omgeving juist bijdraagt aan creatie van collectiviteit door graffiti en geschriften die betrekking hebben op deelnemers aan de Camino de Santiago. Deelnemers met gelijke visies kunnen een gevoel van collectiviteit ervaren door de met graffiti geuite visies van anderen. Ook groepsnamen, zoals *“The Fellowship 2013”* (zie: afbeelding 4), worden vastgelegd door middel van geschriften, wat kan bijdragen aan het manifesteren van de collectieve ervaring van deelnemers met anderen.

In deze thesis is de hoofdvraag: 'Hoe komt de individuele ervaring en collectieve ervaring van deelname aan de Camino de Santiago samen onder invloed van aanwezige structuren en agency in het laagseizoen?' geprobeerd te beantwoorden.

Ten eerste kan geconcludeerd worden dat pelgrimstochten inderdaad gezien kunnen worden als een veld waar collectiviteit gecreëerd wordt door ervaring van gelijkheid van individuele deelnemers, wat Turner (1978) benoemt als het ontstaan van 'communitas'. Daarbij kunnen pelgrimstochten ook beschouwd worden als 'lege ruimte' (Eade en Sallnow 1991). Uit observaties en gesprekken blijkt echter dat deze niet opgevuld worden als een veld waarin discoursen alleen maar met elkaar strijden, maar een veld is voor interacties die een ervaring van collectiviteit kan bevorderen.

Ten tweede kan geconcludeerd worden dat de individuele ervaring en collectieve ervaring van deelname aan de Camino de Santiago op verschillende manieren samen komen. De samenkomst kan gevormd worden onder invloed van agency en aanwezige structuren om balans te vinden tussen collectiviteit en individualisme. Deelnemers kunnen kiezen voor collectiviteit als een belangrijke toevoeging aan de individuele ervaring. Toch zijn er ook deelnemers die juist vanuit hun eigen agency besluiten niet deel te nemen aan collectiviteit en contact met anderen het liefst beperken. Uit het onderzoek blijkt echter dat een mate van collectiviteit onvermijdelijk lijkt. Hierin kunnen structuren bepalend zijn. In het laagseizoen zorgen de aanwezige structuren soms tot gedwongen collectiviteit, omdat er geen keus is in bijvoorbeeld accommodatie of eetgelegenheden of voor veiligheid met extreme weersomstandigheden. Deze gedwongen creatie van collectiviteit kan positief zijn wanneer deelnemers zich er prettig bij voelen, maar ook negatief zijn wanneer deelnemers het ervaren als ongewenst. De samenkomst van individuele en collectieve ervaring wordt dus gevormd op basis van agency en structuren. De samenkomst van de persoonlijke en collectieve ervaring kan positief bevorderd worden wanneer dit vanuit agency wordt gevormd. Het kan echter ook negatief bevorderd worden wanneer structuren en agency botsen, en deelnemers gedwongen worden tot creatie van ongewenst collectiviteit.

Meer onderzoek naar de ervaring van deelname op de *Camino Francés* is echter nodig om een volledig beeld te schetsen van de manier waarop agency en structuren de samenkomst van een collectieve en individuele ervaring beïnvloeden. Voordat we vertrokken voor het onderzoek hadden we een andere insteek voor het onderzoek. Hierdoor lag onze focus in het begin van de tocht op andere aspecten van de pelgrimstocht dan de individuele en collectieve ervaring. De data die we uiteindelijk hebben gevonden over de aspecten hebben we dan ook in een redelijk korte periode verzameld en mist daardoor diepgang. Voor vervolgonderzoek zou het daarom

van belang zijn om een langere periode onderzoek te doen en misschien zelfs de tocht meerdere malen af te leggen op verschillende manieren, zoals fietsen of te paard in plaats van alleen lopend. Wij hebben voornamelijk deelnemers gesproken die verbleven in herbergen en daardoor vele deelnemers die gebruik maakten van andere accommodatie misgelopen. Dit geldt ook voor deelnemers die de tocht op een andere manier aflegden dan te voet. De individuele ervaring en collectieve ervaring van deze deelnemers zou anders kunnen zijn dan die van onze onderzochte populatie. De herbergen maken een vorm van collectiviteit namelijk onvermijdelijk, terwijl dit voor deelnemers die overnachten in privékamers ontbreekt. Ook zou er meer onderzoek kunnen worden gedaan naar de verschillende ervaringen van mensen na terugkeer. Er is een groep mensen die niet terugkeert naar de maatschappij na deelname. Interessant zou zijn om te onderzoeken hoe zij de afronding hebben ervaren. Ook de ervaring van collectiviteit zou anders kunnen zijn. Zo zouden zij mogelijk een grotere behoefte kunnen hebben aan collectiviteit dan individualiteit, omdat ze al langer individueel alleen op reis zijn. Onderzoek zou kunnen uitwijzen of er een verschil is in de ervaring van mensen die gebonden zijn aan een maatschappij en “ongebonden” mensen.

Daarnaast kan verder onderzoek gedaan worden naar deelnemers die in tweetallen of groepjes naar de Camino zijn gekomen en mensen die vanaf O Cebreiro beginnen. Geldt het sterke collectieve gevoel van verbondenheid ook voor hen? Misschien ervaren deze deelnemers wel minder eenzaamheid en daardoor ook minder een gevoel van verbondenheid met andere deelnemers. Daarnaast zouden mensen in groepen of tweetallen een andere verwachting kunnen hebben van persoonlijke ervaring dan deelnemers die alleen lopen, omdat zij bij voorbaat al in een collectief gezelschap lopen. Dit zijn echter speculaties en verder onderzoek naar de ervaringen van deelnemers is belangrijk om een beter beeld te krijgen van de samenkomst van de collectieve en individuele ervaring van deelname.

Referentielijst

Barrett, Stanley R.

2011 *Anthropology: A Student's Guide to Theory and Method*. University of Toronto Press.

Bourret, Christian

2009 *The Compostela Ways: Search for Meaning, Importance of Relations and Stakes of Sustainable Development*. 8th International Conference of Territorial Intelligence.

ENTI.

November, 4th-7th 2009, Salerno, Italy. INTI-International Network of Territorial Intelligence.

Bowie, Fiona

2006 *The Anthropology of Religion: An Introduction*. Second Edition. Oxford: Blackwell.
Casanova, José

2000 Religion, the New Millennium and Globalization. *Sociology of Religion* 62(4): 415-441.

Cazaux, François

2011 To Be a Pilgrim: A Contested Identity on Saint James' Way. *Original Scientific Paper* 59(3): 353-367.

Cockerham, William C.

2005 Healthy Lifestyle Theory and the Convergence of Agency and Structure. *Journal of Health and Social Behavior* 46(1): 51-67.

Coleman, Simon

2002 Do You Believe in Pilgrimage? Communitas, Contestation and Beyond. *Anthropological Theory* 2(3): 355-268.

Collins-Kreiner, Noga

2010 Researching Pilgrimage: Continuity and Transformations. *Annals of Tourism Research* 37(2): 440-456.

Cremers, Gijs

2011 *Shaping the Sacred: Andean Shamanic Ritual, Mystical Tourism, and the Exploration of Authenticity in Písaq, Peru*. Master Thesis. Utrecht University.

DeWalt, Kathleen en Billie DeWalt.

2011 *Participant Observation: A guide for fieldworkers*. Altamira Press: Plymouth.

Eade, John and Michael J. Sallnow

1991 *Contesting the Sacred: The Anthropology of Pilgrimage*. University of Illinois Press.

Elliott, Anthony and Charles Lemert

2009 *The New Individualism: The Emotional Costs of Globalization*. Revised edition.

Routledge: London and New York.

Eriksen, Thomas Hylland

2007 *The Key Concepts: Globalization*. Bloomsbury Publishing Plc.

Frey, Nancy Louise

1998 *Pilgrim Stories: On and Off the Road to Santiago*. University of California Press.

Gottdiener, Mark

2000 *New Forms of Consumption: Consumers, Culture, and Commodification*. Rowman and Littlefield Publishers, inc.

González, Rubén and José Medina

2003 *Cultural Tourism and Urban Management in Northwestern Spain: The Pilgrimage to Santiago de Compostela*. *Tourism Geographies* 5(4): 446-460.

Hall, James

2000 *Hall's Iconografisch Handboek: Onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*. Vierde druk. Leiden: Primavera Pers.

Howard, Cosmo.

2007 "Introducing Individualization." In *Contested individualization*. Palgrave Macmillan US, 1-23.

James, Paul, Yaso Nadarajah, Karen Haive, and Victoria Stead

2012 *Sustainable Communities, Sustainable Development: Other Paths for Papua New Guinea*. University of Hawai'i Press.

Kanno Yasuko, and Bonny Norton

2003 *Imagined Communities and Educational Possibilities: Introduction*. *Journal of Language, Identity and Education* 2(4): 241-249.

Klassen, Chris

2014 *Religion and Popular Culture: A Cultural Studies Approach*. Oxford University Press.

Kottak, Conrad Phillip

- 2013 *Cultural Anthropology, Appreciating Cultural Diversity*. New York: McGraw- Hill Companies.
- Nagel, Joane
2003 *Race, Ethnicity, and Sexuality: Intimate Intersections, Forbidden Frontiers*. Oxford University Press.
- Nolan, M. L. en S. Nolan,
1992 Religious sites as tourism attractions in Europe. *Annals of tourism research* 19(1):68-78.
- Olsen, D. H. en D.J. Timothy, D. J
2006 *Tourism and Religious Journeys. Tourism, Religion and Spiritual Journeys, chapter 1*
- Pelgrimswijzer
2013 Routes naar Santiago. <http://www.pelgrimswijzer.nl/routes-naar-santiago/> Bekeken op 16-12-2015
- Pieterse, Jan Nederveen
2015 *Globalization and Culture: Global Mélange*. 3th edition. Rowman and Littlefield.
- Reader, Ian
2007 Pilgrimage Growth in the Modern World: Meanings and Implications. *Religion* 37(3): 210-229.
- Rinschede, Gisbert
1992 Forms of religious tourism. *Annals of Tourism Research* 19(1), 51-67.
- Ritzer, George
2007 *Contemporary Theory and its Classical Roots: The Basics*. 2nd edition. New York: McGraw-Hill.
- Rojek, Chris
2000 Mass Tourism or the Re-enchantment of the World? *In New Forms of Consumption* (51-70). Rowman and Littlefield.
- Rooyen, van Marlie
2013 Structure and Agency in News Translation: An application of Anthony Giddens' structuration theory. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies* 31(4): 495-506.
- Singh-Manoux, Archana and Michael Marmot
2005 Role of Socialization in Explaining Social Inequalities in Health. *Social Science & Medicine* 60(9): 2129–2133.

Slavin, Sean

2003 Walking as a Spiritual Practice: The Pilgrimage to Santiago de Compostela. *Body & Society* 9(3): 1-18

Taylor, Charles

2007 *A Secular Age*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.

Turner, Victor

1967 *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. New York: Cornell University Press.

Turner, Victor

1974 Liminal to Liminoid in Play, Flow, and Ritual: An Essay in Comparative Symbology. *Rice University Studies* 60(3): 53-92.

Turner, Victor Witter, and Edith L. B. Turner

1978 *Image and Pilgrimage in Christian Culture*. New York: Columbia University Press.

Wilson, Samuel M., and Leighton C. Peterson

2002 The Anthropology of the Online Communities. *Annual Review of Anthropology* 31(1): 449-467.

De Nieuwe Bijbelvertaling. Dwarsligger 242. 2013. Uitgeverij Jongbloed: Heerenveen.

Bijlage 1: Engelse Samenvatting

In the months of February and March 2016, the *Camino Francés* has been our field of research. Since October we have been planning this research by reading literature, finding a focus and writing a plan. Based on our literature study, we intended to focus on the way tourism influences the experience of participants as a result of globalisation. However, as we started the journey ourselves, we soon realized that tourism was not a topic of interest for us anymore. Especially in the low season, there was relatively little to find about tourism along the way. The focus of our research changed as we saw that the experience of most participants is mainly built on reaching personal goals and social cohesiveness. The research question we tried to answer is: ‘How are the collective experience and individual experience intertwined during participation on the *Camino Francés* under the influence of present structures and agency in low season?’

The choice for walking the pilgrimage can be motivated by different goals. We divided these goals in physical goals, which can be reached in the environment, and inner goals, which can be reached by a personal transition. Physical goals that informants gave, are for example hiking, experiencing the culture of Northern Spain, the nature and gastronomy. Inner goals that informants gave are for example reflecting, finding a new inspiration, making new goals for life, getting closer to God, making new friends, finding inner peace, personal development and a spiritual search for themselves.

Victor Turner (1974) argued a pilgrimage marks a transition of an individual, referring to the pilgrimage as a liminoid phase, slightly different from the liminal phase of Arnold van Gennep’s *rite de passage*. The rite de passage is often ascribed to a ritual or ceremony which is symbolising a change of an individual from one status to another in society. This transition consists of three phases; separation, liminality, and incorporation. The first phase refers to an individual preparing to move from one place or status to another. The liminal phase is the transitional phase, where the individual has left the first place or state, but has not yet entered the next. The third phase is the phase in which the individual re-enters society with one’s new status. Victor Turner refers to the pilgrimage as the liminoid phase, in which an individual makes the choice to leave society to experience an transition during the pilgrimage and returns afterwards with the new status. This is different from the liminal phase, where society makes the choice to go for the individual.

The *Camino Francés* can also be seen as a liminoid phase, where individuals make a physical transition, but often also experience an inner transition. Frey (2012) did research on the *Camino Francés* before and divided the pilgrimage in a physical and inner journey.

Several participants told us that their choice for the journey was made a few weeks or months before. This left little time for physical preparation. According to the distances that people were able to walk every day, preparation and fitness matters. However, also the inner strength plays an important part in motivating oneself to go on.

The calmth experienced in the lifestyle on the *Camino Francés* can give space to the inner process of thinking and reflecting. There are also multiple hardships and challenges experienced, like loneliness, over-thinking, pushing yourself to continue and physical suffering. The collectivity can offer support in the process in several ways. It can distract the individual from challenges, gives possibility to reflect together and learn from others. Support can also be found in religion or spirituality. The year 2016 is a special year to walk the Camino, as it is announced as a holy year. The definitions of spirituality that participants have are varied. First, spirituality can refer to the mix of different religious practices. Second, it can refer to a view on the invisible world, referring to the universe, energy and souls. Third, it can refer to experiencing an inner growth, which was mostly used by participants.

The inner will to succeed seems to win in the end, since all participants we spoke to, eventually reached the final destination of their Camino (for now). For most participants this is an accomplishment, which can symbolise several things. There are different rituals along the way that people use to mark their accomplishments. Some participants carry a stone, which symbolises something personal, often a burden. When they feel like the time is right and they drop the stone, and burden, on the way. Besides this, a lot of participants go to Finisterre, where it is possible to burn your pilgrim clothes which marks the transition you have made.

The feelings at the finish were mixed. Some people felt relieved the walking was finally done, others were eager to continue. The process of walking the Camino can result in some big changes in the lives of participants after they go home, where their new plans are put into reality. For others the effect of the journey is seen in a change of little habits. Sometimes it is mostly an inner process, where the view on the world has changed. People might have dealt with their pasts, found inner peace, found a new view on religion or found themselves.

As shortly already mentioned, is the creation of collectivity also an important aspect of the Camino experience. On the way there is a pilgrimcommunity created in which participants tell us they feel a connection with others not only because they are laying off the same way, but also because of experiencing they all sharing the same fate. Though definitions of a ‘pilgrim’

were thoroughly discussed with no agreement, concluded is that every participant who is laying off the way is a member of the community when he or she wants. No participant gets excluded. The community has its own culture with symbols, language and privileges. The pilgrimcommunity is not one grounded community. Inside the community we could say there are two sub-communities, which divide the community in participants who started before O Cebreiro and participants who started in or after O Cebreiro. Also are little groups formed inside the pilgrimcommunity, where participants with same interests or goals get together and share a collective experience.

The community is not only found on physical location, but spreads out over time and space. Benedict Anderson (1991 in Kanno and Norton 2003) would call this the creation of an 'imagined community' which could explain the feeling of connectedness with people you don't know. Many participants told us they feel part of a bigger community, a community that stretches over time because of its long past. Also the community expands itself by the creation of online pilgrimcommunities and national pilgrimcompanies. Some ex-participants decide to stay connected to the pilgrimcommunity by doing (voluntary)work on the Camino. But mostly the community spreads out worldwide by the memorial experience of the participants that for most participants is seen as a life-experience they take home with them.

Participants can create collective experiences together in different ways. By for example walking together, cooking together or setting up same goals. However, the creation of collectivity seems to be influenced by many structures and agency on the way. Present structures, like the way, availability of wifi and internet, and limited access to accommodation, cafés and restaurants, could influence the creation of collectivity. This could be positive when participants feel comfortable with it, but negative if a collective experience is undesirable.

The creation of a collective experience could be undesirable if the participant hoped to have a more individual experience. Here we see the intertwinement of the collective and individual experience. Participants are telling us they are searching for a balance between these two experiences. However, because of structures the balance could be disrupted. Nonetheless it is Anthony Giddens (1984 in Ritzer 2007) who claims that: where there is structure, there is also agency. Which means that participants could always make a choice in going with the creation of a collective experience that is undesirable or they could figure out another option. Nobody forces you to sleep in an albergue when there is no hostel in the town. What withholds you to walk further to the next town? Your physical abilities? But then, why don't you just take a cab?

So the collective experience and the individual experience are intertwined by the needs of a participant to wanting both but in a balanced way. Structures can favor or disturb this balance. Depending on the use of agency a participant can set this balance to his or her own hands.

References

Frey, Nancy Louise

1998 *Pilgrim Stories: On and Off the Road to Santiago*. University of California Press.

Kanno Yasuko, and Bonny Norton

2003 Imagined Communities and Educational Possibilities: Introduction. *Journal of Language, Identity and Education* 2(4): 241-249.

Ritzer, George

2007 *Contemporary Theory and its Classical Roots: The Basics*. 2nd edition. New York: McGraw-Hill.

Turner, Victor

1974 Liminal to Liminoid in Play, Flow, and Ritual: An Essay in Comparative Symbology.

Rice University Studies 60(3): 53-92.